

**La integració conceptual o *blending* i l'arc de Sant Martí.
Vers una semàntica cognitiva diacrònica i cultural¹**

Josep Martines
Universitat d'Alacant
Institut d'Estudis Catalans

1. "This surgeon is a butcher" i "Això què és? Un arc, un pont, una ratlla, un raig, una serp..."

La metàfora "This surgeon is a butcher," proposada per Grady i altres (114) sobre els fonaments de Fauconnier & Turner (1996), ha esdevingut a les hores d'ara un dels exemples prototípics per a il·lustrar la teoria de la integració conceptual (TIC) o teoria del *blending* ('amalgama'; TB); no vol ser aquest un model diferent o oposat essencialment al de la teoria de la metàfora conceptual (TMC), d'orientació lakoffiana. Se n'allunya en la mesura en què no concep la gènesi de la metàfora nova com a projecció d'un domini conceptual sobre un altre (domini origen (o *source*) > domini destinació (o *target*)).

De bon començament i de manera molt breu, cal remarcar que a) la TIC es fonamenta en la noció d'*espai mental*, encunyada per Fauconnier (1997; 2007) i entesa no com a estructura permanent (*domini conceptual*), sinó com a

a partial and temporary representational structure which speakers construct when thinking or talking about a perceived, imagined, past, present, or future situation. Mental spaces (or, 'spaces', for short) are not equivalent to domains, but, rather, they depend on them: spaces represent particular scenarios which are structured by given domains. For instance, a BT account of example 1 ["The committee has kept me in the *dark* about this matter."] would involve a space in which the agent is standing in the dark. While this representation appeals to our knowledge of visual experience, the recruited structure is only a small subset of knowledge of that domain. In short, a mental space is a short-term construct informed by the more general and more stable knowledge structures associated with a particular domain (Grady i altres 102)

b) La TMC proposava que el sentit metafòric nou sorgeix en una predicació conceptual ("A és conceptualitzat en termes de B") quant el domini origen és diferent

---

¹ Aquest treball s'inscriu en la matriu dels projectes d'investigació, dirigits pel Prof. Josep Martines (UA, IEC), "Gramàtica del Català Antic" (finançat pel MICINN [Ref.: FFI2009-13065/FILO]), "Constitució d'un Corpus per a la Gramàtica del Català Antic" (finançat per l'Institut d'Estudis Catalans [Ivitra-IEC/PT2008-MARTINES01]), "Gramàtica del Català Modern (1601-1834)" (finançat pel MINECO, Ref. FFI2012-37103). D'altra banda, també al si dels projectes Digicotracam (Programa PROMETEO de la Generalitat Valenciana per a Grups d'Investigació en I+D d'Excel·lència [Ref.: PROMETEO-2009-042], "aquest és un projecte cofinançat pel FEDER de la UE"), i el "Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció" (finançat pel Vicerectorat de Tecnologia i Innovació Educativa de la UA [Ref. GITE-09009-UA]). Tots aquests projectes se situen en la matriu l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (ISIC/012/042).

Una altra versió d'aquest estudi sobre les denominacions de l'arc de Sant Martí en català apareix en Martines [en premsa b]. Ací parem atenció sobre l'anàlisi semàntica; allà, sobre les implicacions que hi pot haver entre la variació diatòpica, la lexicografia normativa i la planificació lingüística.

Convencions emprades en aquest article a partir ací: escrivim dins claudàtors i en versaleta les metàfores; marquem amb el signe "†" els mots o les variants no enregistrats als diccionaris de referència (DCVB i DECat). Fem servir el sistema AFI en les transcripcions fonètiques, llevat de les extrems de l'ALC, l'ALELOc, l'ALELOr i l'ALEG.

del domini destinació; la TIC suposa que hi ha “an internal process in a network of mental spaces that produces a ‘fusion’ or a ‘blend’ of elements and thereby suppresses structures in one of the inputs, the target material, which yields to structure from the other input, the source material” (Brandt & Brandt 217). Es posen en joc en aquest procés quatre espais mentals: dos espais d’entrada (*input spaces*), un espai genèric i, a la fi, un espai d’amalgama (*blend*). En la metàfora que hem invocat adés (“This surgeon is a butcher”), hi ha 1) els espais d’entrada del cirurgià i 2) el del carnisser; 3) un espai genèric que conté la idea d’un agent abstracte que fa servir mitjans, en general, a fi d’aconseguir uns objectius, en general; i 4), un espai d’amalgama de l’espai del cirurgià i de l’espai del carnisser en què l’agent amalgamat nou inclou una tria dels materials de l’un i de l’altre (els objectius del primer i els mitjans del darrer; cf. la figura 2).

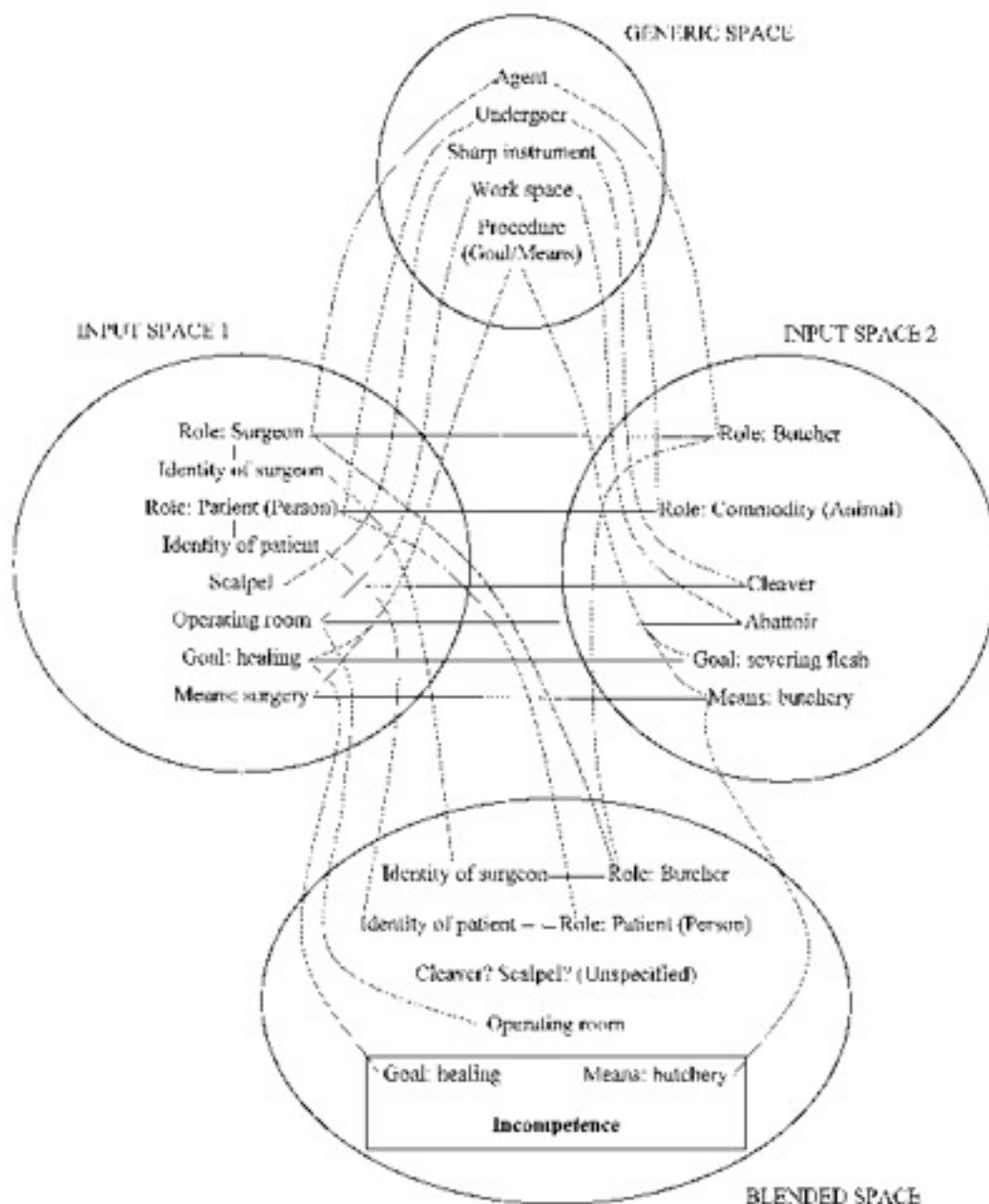

Figura 1: Xarxa d’integració conceptual: el cirurgià com a carnisser (Grady i altres 105)

Com s'ha avançat, el procés (*accommodation*) que mena vers el sentit nou amalgamat comporta la supressió d'elements que poden ser, fins i tot, essencials en el coneixement que es té dels espais mentals implicats. A més a més, segons mostra la figura 2, l'espai amalgamat (*blend*) no sols inclou aquesta tria de propietats provinents dels dos espais mentals d'entrada (el del cirurgià i el del carnisser): s'hi incorpora material que prové de l'elaboració de l'amalgama; en aquest cas, la inferència segons la qual el cirurgià és incompetent. Es proposa que aquesta inferència recolza sobre una anàlisi creuada dels dos espais d'entrada: un joc combinat (entre els objectius (del cirurgià) i els mitjans (del carnisser)). Atès el nostre coneixement del món, imaginem una escena en què un carnisser fa l'operació quirúrgica i hi fa servir sobre el pacient les seues eines habituals: hi ha inadequació entre l'objectiu (guarir el malalt) i els mitjans (ganivets, destrals, serres); açò duu a construir la inferència que el cirurgià és incompetent.

Aquest esquema, certament més precís en l'estudi de la metàfora i amb altres aportacions de dins la TIC (especialment Fauconnier & Turner 2002), s'han aplicat a l'estudi del canvi semàntic (Grygiel 2004, 2008) o, parcialment Martines (2012).

Line Brandt i Per Aage Brandt han parat atenció damunt aquesta proposta d'aplicació de la TB i han provat de millorar-la, segons una perspectiva més ampla i alhora més analítica i dins les coordenades d'una semiòtica cognitiva; v. també Brandt. En essència, l'esquema bàsic dels quatre espais mentals (cf. supra) s'enriqueix a fi de donar compte de tots els factors que permeten arribar a construir el significat per mitjà de la metàfora. Hi ha un avanç que gosem qualificar de molt important a fi d'omplir aspectes no resolts satisfactòriament fins ara; a parer nostre, sobretot, quant l'anàlisi dels factors que condicionen la situació comunicativa (no gens atesos en l'esquema anterior), quant a la manera com es duu a terme la tria dels materials que són objecte de l'amalgama i quant a les bases sobre les quals es construeix la inferència que, al capdavall, obri el pas al significat nou.

Com mostra la figura 2, hi ha un espai de la presentació (R) i un espai de la referència (O 'objecte'), que s'acosten, amb matisos, als espais d'entrada (cf. adés el del cirurgià i el del carnisser); cal remarcar la incorporació a l'anàlisi d'un espai semiòtic, l'àmbit on té lloc la comunicació (o el pensament), en el qual es distingeixen (cf. les tres esferes concèntriques, de dins cap a fora),

- a) les circumstàncies que afecten la construcció del significat (semiosi) dins l'acte comunicatiu (o de pensament) com a tal;
- b) les circumstàncies que afecten la situació (per exemple, dues persones són en una habitació d'un hospital; una ha estat operada i li han deixat una cicatriu a la cama...); i
- c) les circumstàncies que afecte el món, l'àmbit fenomenològic (el món accessible al pensament, les coses, les creences). És el terreny de l'experiència subjectiva i intersubjectiva.

Certament, mancava en l'esquema de la TB una atenció directa sobre un espai com aquest, essencial per a arribar a entendre, entre altres qüestions, els factors que condicionen la projecció l'espai de la representació (R) i de la referència (O) en l'amalgama (inicialment, virtual, i, finalment, plena de significat); i també (i aquesta és una altra aportació fonamental) l'espai de la rellevància. Aquest darrer inclou el coneixement que té el parlant quan evoca la R com signe per a la O. A l'hora de construir l'amalgama entre R i O, hi entren en joc factors de rellevància que es corresponen amb les tres esferes de l'espai semiòtic: allò que és rellevant des d'un punt de vista comunicatiu (què ocorre en el moment en què es produeix l'acte comunicatiu;

illocutional relevance),² des d'un punt de vista situacional (quins elements de la situació hi prenen relleu; *situational relevance*)³ i des d'un punt de vista argumentatiu (té a veure amb la categorització i amb l'avaluació de l'àmbit fenomenològic; *argumentational relevance*).⁴

L'esquema es tanca quan el significat emergent, és a dir “the evaluation of the surgeon in relation to the scar motivates certain inferences which project back to the speaker-addressee interaction: the addressee interprets the use of the metaphor *as something*, namely as a request for reassurance and infers what he should do and say next, in response.” (Brandt & Brandt 239).

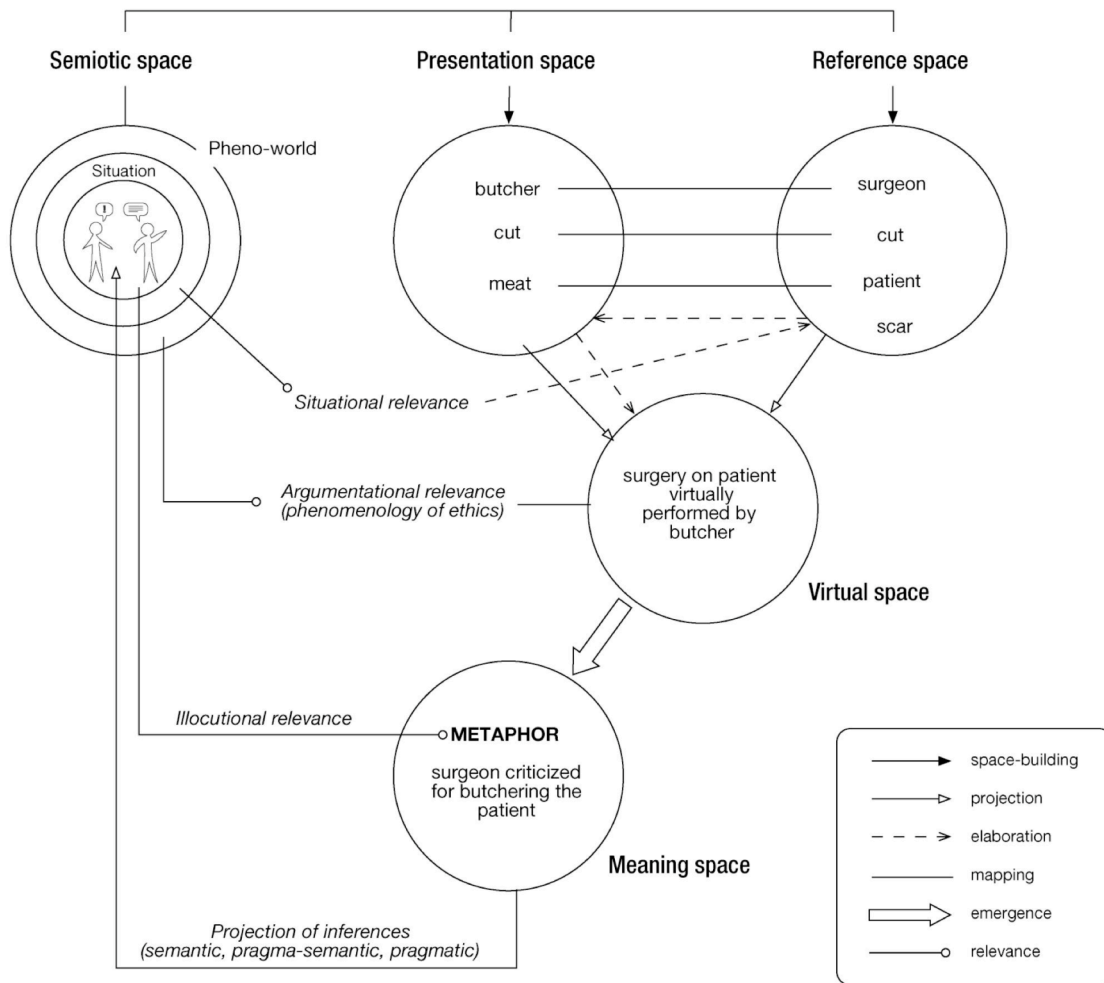

Figura 2. La xarxa d'integració conceptual: el cirurgià com a carnisser (Brandt & Brandt 241)

La proposta d'anàlisi de la metàfora que acabem de presentar succintament mostra possibilitats notables dins l'àmbit de la semàntica diacrònica, tant en el vessant semasiològic com en l'onasiològic. Ací ens limitarem a parar atenció sobre una de

² En el cas que ens ocupa com a exemple, hi ha algú que es plany per una operació i ho vol fer d'una manera satisfactòria des d'un punt de vista comunicatiu: vol aconseguir la comprensió i l'atenció de l'interlocutor.

³ En aquest cas, inclosa la cicatriu.

⁴ En aquest cas, hi ha el seguiment d'un esquema ètic: el cirurgià no ha actuat com hauria d'haver-ho fet.

les primeres parcel·les que constitueixen la xarxa d'integració conceptual: la que afecta l'espai semiòtic i, concretament, l'àmbit fenomenològic.

Ens proposem presentar ací una primera fase en l'aplicació d'aquest esquema d'anàlisi: l'elaboració de l'inventari de les denominacions que s'han donat en català al llarg de la història a aquest meteor i la descripció dels factors que poden permetre explicar com ha estat categoritzat i com es palesa això en cada denominació. En recerques posteriors, s'eixamplarà l'estudi vers l'anàlisi de les metàfores que s'hi adverteixen.

L'estudi, especialment d'orientació diacrònica, de la gènesi de les denominacions d'un determinat concepte (onomasiologia) no pot menystenir allò que tradicionalment s'ha denominat *història cultural* i que darrerament ha pres, com s'ha avançat, una posició notable dins una TIC d'orientació semiòtica. Al capdavant es tracta d'entendre com, davant un mateix referent i, fins i tot, dins una mateixa llengua i cultura, s'han donat respostes diferents a l'interrogant fonamental: "Què és això?" Al darrere de cada resposta hi deu haver experiències i creences subjectives i intersubjectives diferents.

2. L'arc

2.1. Els diccionaris contemporanis defineixen l'*arc de Sant Martí* com a 'arc lluminós format per refracció i reflexió de la llum del Sol en les gotes de pluja, que presenta els colors de l'espectre disposats en bandes concèntriques i apareix al costat del cel oposat al Sol' (DIEC). Aquesta definició reflecteix una concepció científica de la Natura, diferent de la representació bastida per la cultura tradicional. Denominacions com ara *arc de Sant Martí* (català i occità), *arco da vella* o *da velha* (gallec i portuguès), *arco de la vieja*, *arco del cielo* o *del Señor* i *arco iris* (espanyol), *arcobaleno* i *arco bevente* (italià) o *arc-en-ciel*, *arc-dieu* i *arc de Saint Michel* (francès) connecten amb el pensament mític, amb creences i amb fets culturals de gran interès. En aquests noms hi ha recialles de la por davant els mals averanys, antics i ja quasi oblidats, que arrossegava l'arc en el món antic: els noms dels sants i de la divinitat podien conjurar-los i esbandir-los; hi ha la petjada dels mites pagans de la Vetula que, malgrat els segles de cristianització, traspuen per ací i per allà i, encara que siga per via culta, d'Ἰρις, la missatgera dels déus i deessa de l'arc del cel; hi ha el record de l'episodi del diluvi bíblic i del pacte entre Déu i l'esser humà; hi ha la imatge d'aquest meteor com a llamp (al seu torn, expressat amb la metàfora d'un ésser viu: *baleno* 'dofi' > 'llamp'); i, fins i tot, hi ha la representació de l'arc com a ésser viu que pot dur la pluja o pot beure l'aigua de rius i mars i els eixuga i, doncs, pot malmetre la collita.

L'arregla i l'anàlisi de les denominacions que ha generat cada llengua per a aquest veritable espectacle de la Natura són un clàssic en els estudis de la geolingüística i encara de l'antropologia cultural. Recordem tan sols dins el món mediterrani i com a textos de referència, les aportacions com les de Merian, que aplegà els noms amb què és conegut l'arc de Sant Martí en les llengües de França, o la de Rohlf (1939 [1979], 89-90 i 105), que posà l'èmfasi sobre les creences paganes, més o menys cristianitzades, subjacents en moltes denominacions com les esmentades adés. Per aquesta drecera, hi ha les recerques d'Alinei (1981a i b, 1983, 1984a i b), Buesa (315-333) va estudiar els noms de l'arc de Sant Martí en les llengües del Pirineu.⁵

Aquest meteor ha generat dites vinculades amb la collita, la predicció de l'oratge i els bons o els mals auguris; sobre els nom de l'arc de Sant Martí i les creences i la fraseologia que les reflecteixen, cal remarcar els estudis de García Mouton, per a l'àmbit hispànic, i els de Gargallo & Pradilla i Gargallo (2006, 2007), per a l'àmbit del

⁵ Dins aquest àmbit pirinenc, cal destacar les aportacions de Bärh i de Knörr per al basc.

català i també romànic.

Vet ací una mostra del s. XV d'aquelles creences, que recorda dites populars encara ben vives (cf. més avant):

- (1) E, si per ventura aquell ayre se mesclas ab la vapor e los raigs del sol penetrassen per ell, engenrar s'ie l *arch* de diverses colors, lo qual si s mostre de mati en la part d occident, tronara e ploura laugerament. E, si s mostre en lo mig die, significa gran força d aygues, e, si s mostre en l orient, significha poquesa d aygues e lo temps sera molt clar apres de aquelles (Alfonso de Torre, *Visió delectable*, 1484, cap. XXXIII; *Vocabulari Faraudo*, IEC)

El *Llibre del Tresor* (s. XV) també s'hi refereix amb el sol mot *arc* (cf. més avant); vet ací un fragment en què hi ha un assaig d'explicar la pluja i la formació de l'arc per damunt dels mites:⁶

- (2) E quant lo núvol és ben crescut e negre e moll, que ell no pot pus sofarir la habundància de las aygües que y són vaporades, cové que cayguen sobre la terra; e açò és la pluja. Lavors se lunya la mollea del núvol, que tantost torna blanch e leuger, e lo sol stén sos raigs per mig dels núvols, e fa de sa resplendor hun *arch* de IIII colors diversas, car cascun elament hi met sa color. E açò sol sdevenir al ple de la luna. E quant lo nuu és queucom smogut e leuger, munta en alt, tant que la calor del sol lo confon e'l guasta, en tal manera que hom veu l'ayre clar, net e de bona color (*Llibre del Tresor*, s. XV, p. 158; CIMTAC i CICA)

La devoció envers Sant Martí de Tours (“apòstol de la Gàl·lia”) degué arribar a Catalunya durant el període carolingi, sota l'influx de l'orde de Sant Benet (Moreu-Rey 1987, 665). A més d'aquest sant, hi ha a l'Europa romànica, en la denominació de l'arc del cel, Sant Joan, Sant Bernabé, Sant Bernat, Sant Donís, Sant Gerard, Sant Lleonard, Sant Marc, Sant Miquel, Sant Nicolau, etc.; fins i tot, Déu mateix hi és convocat: cf. adés *arco del Señor*, encara viu en espanyol, i *arco de Dios* (espanyol antic), *arc-dieu* (francès) o *arco e ogni dio* (italià). V. la distribució geogràfica d'aquestes advocacions en la bibliografia que se citarà al llarg d'aquest estudi.

Amades (1950 [2006], IV, 358-364, i V, 714) remarca que, a diferència del que s'ha esdevingut majoritàriament a Europa, aquest meteor no ha tingut entre nosaltres una percepció negativa: sol ser rebut ací amb cançons i danses de joia. D'aquella concepció antiga de l'arc com a signe de mal averany i com a preludi o símbol d'una transgressió, només en resta entre nosaltres alguna denominació zoonímica (reservada, sobretot, a l'arc incomplet o al segon arc més petit) i alguna creença, com ara les reportades pel DCVB:

- (3) Sempre que surt l'arc de Sant Martí, al costat d'ell surt l'*arc del dimoni* (Llofriu)
 (4) Diuen que una vegada Sant Martí i el dimoni posaren messions a veure qui d'ells dos faria un arc més brillant i més ben fet; Sant Martí va fer l'arc gros, de vidre; el dimoni va fer el seu arc de gel, i al cap de poc temps el gel es fongué i l'arc perdé les colors. Així explica el poble empordanès, d'una manera mítica, l'aparició de l'arc secundari concèntric a l'arc-iris, primari i de colors invertits respecte d'aquest.

Tenen un interès particular aquestes dues referències sobre l'arc de Sant Martí i el canvi de sexe; aquesta vinculació s'ha explicat sobre la base de la confusió de colors que s'adverteix a l'arc i la connexió del meteor amb mites vinculats amb transgressions de caire sexual:

⁶ Dins la ciència medieval aplicada a la recerca d'una explicació per a l'arc de Sant Martí, cal recordar l'aportació de Dietrich de Freiberg en *De iride et radialibus impressionibus* (c. 1304-1311), de gran valor per al desenvolupament de l'òptica; cf. Alain de Libera (342).

- (5) Si una persona pot passar amb una camellada per damunt l'arc de Sant Martí, canvia de sexe: si és home, torna dona; si és dona, torna home (la Garrotxa)
- (6) Qui passa per davall un arc da Sant Martí, canvia de sexe (Menorca)

El *Costumari català* aplega diverses llegendes i representacions mítiques del fenomen de molt d'interès: l'arc com a gran ballesta o arc del sant que va vèncer el dimoni en una juguesca (aquest va fabricar un arc petit i feble que no va poder competir amb el del sant cavaller de Tours; cf. més avant *arc del dimoni* 'arc petit que pot aparèixer al davall de l'arc de Sant Martí'); l'arc com a serp que beu l'aigua de rius, estanys i mars (hi tornarem més avant); corona d'una santa màrtir; estendard d'un vaixell perdut... Algunes d'aqueixes representacions permet vincular aquest meteor amb el paper de Sant Martí com a patró (abans de Sant Jordi) dels soldats i de la cavalleria. Moreu-Rey (1986, 159) recorda la llegenda del sant cavaller que lluita amb Satanàs, a què ens hem referit adés. Sobre el paper de Sant Martí en el llegendari, en la toponímia i en la cultura popular a casa nostra, són fonamentals els treballs d'Enric Moreu-Rey (1986, 147-186, i 1987, 665-686), basats en la seua tesi doctoral *Sant Martín de Tours. Su devoción en Cataluña según la toponimia, la antroponimia, el folklore, etc.* (manuscrit en dos volums, Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona, 1964); cf. també Carreras Cadi (15-22), Marsà, Buesa (222-224) o Velasco.

La metàfora [arc] té una gran extensió en llengües de famílies diverses com a procediment per a la categorització conceptual i l'expressió lingüística d'aquest fenomen natural. Al capdavall és hereva directa del llatí *arcus*, emprat tot sol com algun determinant *ingens, longus, caelestis, sidereus, purpureus, rubicundus, niger, pluvius, imbrifer, hibernus*. Alinei (1983, 47) ja havia observat que, a Europa, "most words [que donen nom al meteor] are compounds, but also that their head-word represents, in most cases, the motivation 'bow'." Recordem, com a il·lustració, que el llatí *arcus*, el germànic **bogan*, l'eslau **doga* o el grec *τόζον* són sota denominacions com les vistes adés en algunes romàniques, en l'anglès *rainbow*, l'alemany *regenbogen* o el noruec (*bokmål*) *regnbue* 'arc de la pluja' i en el serbi i el croat *дуга* o *duga* 'arc' o el rus *радуга* 'arc joiós' (o potser 'arc del paradís': *pa(й) + дуга*) i, finalment, en el grec contemporani *οὐράνιον τόζον* ('arc del cel').

La denominació composta *arc de Sant Martí* és la més estesa en el català contemporani (ALDC, III, m. 678; ALC, m. 144; ALPI-PV, m. 433; ALE, I.6, QI:017; *Léxico de los marineros peninsulares*, I, m. 123, p. 330); segons sembla, és també la més antiga: apareix ja al ms. H de la *Crònica* del rei Jaume I.⁷

- (7) E, quant vench al matí, veem les veles bé XXV milles envés la mar de Manorques; e podien bé ésser XVII veles. E anant tot aquel dia e tota aquela nuyt e l'altre dia a hora de vespres levà's I orre temps de levant, e féu I *arch blau e vermeyl d'aquests que dien de Sent Martí*, e levà's Ia mànega e anà ferir en la mar, e de blancha que era tornà tota negra. E depuys vench el levant e començà quant lo sol era en la posta. (*Llibre dels Fets de Jaume I*, § 485, l. 7; ed. de Bruguera 1991, I)

Tornem a trobar *arc de Sant Martí* en altres textos medievals, com ara els següents.

- (8) E si lo riubarbre és sech o humit, e quants materials entren en la triaga, e si lo çercle se pot quadrar, e qual fo millor poeta entre Virgili o Homero, quantes steles ha en lo çel, e com se engendre en l'ær lo tro e-l lamp, l'*arch de sanct Martí*, la pedra e altres coses (Bernat Metge, *Somni*, s. XIV, p. 214; DCVB, i CIMTAC i CICA)
- (9) e com la vapor sia de diverses colors lo sol qui fer a aquesta vapor tiyn se d'aquela color e ix ne aquela figura que veets, la qual hom apela *arch de sent Martín*

⁷ Als manuscrits CDEV hi ha *arc de Sant Joan*; cf. més avall i Martines [en premsa a].

(*Breviari d'amor*, Bibl. Nac. París, MS. Esp. 353, 46; *DBalari*, s.v. *arch de Sant Martí*)

- (10) e saben com se rageix lo firmament, e quantes estelas ha en lo cel, e de las planetas, e d'on lo tro e lo lamp e l'*arch de Sant Martí* e la pedra e las altras coses en l'ayre se crien (Narcís Franch, *El "Corbatxo,"* traducció del *Corbaccio* de Giovanni Boccaccio, s. XIV, p. 44; DECat, i CIMTAC i CICA)
- (11) La semblança e forma no vull presumir de pintar e figurar en altra forma en la qual aferma sent Iohan si hauer vista dient en lo libre de l'apocalipsi: Estant io en la mia visio, viu que vna cadira fou posada en la qual era vn hom qui sehia, e aquell qui seya en la dita cadira era semblant a l'esguart del iaspi e del sardiu, e lo *arch de sent Martí* era entorn de la dita cadira (Antoni Canals, *Scala de contemplació*, s. XIV, cap. XVIII, p. 176)
- (12) la Verge Maria dreçà los ulls a les santes puel·les e parlà Sperança [...] E en lo seu cap resplandia l'*arch de sent Martí*, en la mà sinestra portava una àncora, en la dreta una creu [...] E en la verdor del *dit arch* yo fich la mia vista, la qual per longitut e dilació de la cosa sperada passa turment ab afflictió, mas la verdor, car Sperança ha verdor, e és viva, me dóna confort en tot mon languiment (Felip de Malla, *Memorial del pecador remut*, II, 1420-1430, p. 113-114)

Consta en la tradició lexicogràfica, si més no, des del *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou; aquest inclou *lo arch de Sant Martí* 'haec, Iris, idis', dins l'apartat "De affeccions del ayre."

Arc de Sant Martí és fa trobador, com avançàvem, en una llarga sèrie de dites populars, en general, vinculades amb la predicció de l'oratge; recordem-ne, només com a il·lustració, una de les més conegudes: "Arc de Sant Martí de matí, la pluja ja és ací; la pluja de matí de vesprada, la pluja ja és passada."¹⁰ Sobre la fraseologia catalana amb aquesta denominació del meteor, vegeu Gomis Mestres i Gomis Serdañons, el *DLabèrnia* (s.v. *arch*), Carreras Candi (19), el refranyer valencià d'Alberola (134), Amades (1930, s.v. *arc de sant Martí*), el DCVB (s.v. *arc*), Farnés (676-682), els ja

⁸ Cf. més avall l'original occità en el text de (13).

⁹ Cf. l'original italià: "sanno come si volge il fermamento, quante stelle sieno in cielo e come grandi, qual sia il corso del sole e de' pianeti, come il tuono, il baleno, l'*arco*, la grandine e l'altre cose nello aere si creino" (*Corbaccio*, ed. de Vittore Branca 1992).

¹⁰ Mereix un comentari al marge la presència de *vesprada* en dites de contrades on aquest no és mot viu: "La ratlla de Sant Martí/ La pluja ja es aquí/ Y si es a la *vesprada*/ La pluja ja es passada" (Balaguer, la Noguera; Rossend Serra i Pagès 1929-1931, *Inventari de l'arxiu de l'obra del cançoner popular de Catalunya*, Massot i Muntaner 510), "Arc de Sant Martí al matí, pluja pel camí; arc de Sant Martí a la *vesprada*, pluja acabada" (Trempe, el Pallars Jussà, DCVB, s.v. *arc*, Cult. pop.), "Si surt al matí,/ l'arc de Sant Martí,/ no emprenguis jornada!/ mes si a la *vesprada*,/ emprèn ton camí" (Girona, *Tresor de la Llengua*; Griera, s.v. *arc de Sant Martí*; ja inclòs, sense localització, en Amades 1930, s.v. *arc de sant Martí*), "Ratlla de Sant Martí al matí,/ l'aygua es aquí;/ ratlla de Sant Martí á la *vesprada*,/ l'aygua es passada" (Benifallet, el Baix Ebre; Cels Gomis 37, n. 43) o "Quan la ralla de Sant Martí surt dematí, l'aigua és aquí. Si de *vesprada*, l'aigua és passada" (Tortosa; Bayerri 1979, IV, 17); més avant hi ha aquests i altres exemples dels Ports i de la Franja.

Vesprada és ara més propi del català dels valencians (llevat de les comarques septentrionals del País Valencià, on avui es diu *tard[e]*, com en català occidental); la documentació històrica i, com veiem, la fraseologia mostren que en altre temps devia tenir abast molt més gran; cf., per exemple, en textos barcelonins de les edats mitjana i moderna, com ara: "Divendres XIII. Lo dit dia de mati parti en Bertran de Tamarit correu ab letres dels honorables Consellers per anar an Vilalba de Cardedeu. Torna lo dit dia en la *vesprada*" (*Manual de novells ardots*, vol. I, Barcelona, 1433, 285) o "Dijous a 15 de abril 1621 volent-se ajuntar la Diputació loes Braços que per al predit dia la *vesprada* abans eran estats prorrogats [...]" (Pujades, *Dietari*, Barcelona, 1621, 47); cf. en aquest darrer "Dit dia a la *tarda* ab dotze galeras de Nàpols [...]" (p. 55).

citats Gargallo & Pradilla i Gargallo (2006), l'ALDC (III, m. 678), BADARE o el *Refranyer temàtic*.¹¹

Arc de Sant Martí ha deixat petjada en les comarques interiors valencianes amb parlars de base aragonesa: *arco (de) San Martín* es diu, segons l'ALPI-PV (m. 433), a Castell de Vilamalefa i a Fanzara (l'Alt Millars), a Teresa de Viver i a Assuévar (l'Alt Palància), Marines (el Camp de Túria), a Teresa de Cofrents (la Vall de Cofrents). Pel S, a Dolors (Baix Segura). Llatas (s.v.) ja arplegava al Villar (els Serrans); l'ALEANR (m. 1336) el situa a Aranyuel (l'Alt Millars) i a Begís (l'Alt Palància) i a Titaigües (els Serrans); Nebot Calpe (138) dóna *arquico de San Martín* a la Serrania de Xelva.¹²

Gaidoz i altres (111) aplegaven “*arco de San Martin*, province de Murcie (Espagne).” I és que, certament (com reconeix el DRAE, s.v. *arco: arco de San Martín* ‘Murc. *arco iris*’), arriba al murcià. Tot i que García Soriano el reportava com a ‘desus.<ado>’ en el *Vocabulario del dialecto murciano*, que recull més tost el parlar de l'Horta de Múrcia, es diu a Iecla (Ortuño & Ortín) i al nord-oest de la regió de Múrcia (Gómez Ortín 1991). El MALM (m. 9) de Sempere (92) el situa en tres zones: la més extensa al nord-est comprèn Iecla, Jumella, Cieza, Calasparra, Cehegín, Mula, Albudeite, Cabezo de Torres i La Raya; una segona a la costa est, a l'entorn de La Unión, i la darrera al voltant de Llorca.¹³ Gómez Ortín (2004, 24) cita *arco de San Martín* com a catalanisme general del murcià, a la vora de *majencar*, *llanda*, *traspol*, *galleta* o *canute*.

L'arc del cel rep a les terres d'Oc denominacions diverses, alguna de les quals fa continuïtat amb el català. És el cas de *arc de Sant Martin* o també *arquet de ~* i, tot sol, *arquet*.¹⁴ Vegem, tan sols com a mostra, les dades següents.

Gaidoz i altres (112) i Sébillot (1904, 67) havien aplegat un bon grapat de denominacions de l'arc del cel a França, entre altres: *arc/ arquet de Sant Martin* al Llenguadoc i a la Provença i *Arc de Sent Martii* a Bearn. Seguint i ampliant, entre altres, els materials de l'ALF (fasc. II, m. 54) i del mateix Sébillot (1904), Merian (43) l'havia situada en algun punt de la Provença i pel gascó. L'ALELor (I, m. 45) troba [aʁ dé sɛm maʁfiɲ] a l'extrem est de la zona cartografiada (en concret, a la La Roca de Cèser, a l'est de Gard) i, al sud-oest, a l'altre extrem, arreu de l'Aude; aquí també hi ha [arkɛt dé sãm marti] (Querigut, sud de l'Aude), segons l'ALELOc (I, m. 31). Té una presència notable en el gascó (centre i sud-est; Merian 43; ALEG, III, m. 822; ALE, I.6, QI:017). No manca als diccionaris occitans: el *DHonorat*, s.v. *Arc-S-Marti*, *Lou Pichot Tresor (arc-de-sant-Martin; ~ de sedo)*, el *DMistral (arc-de-sant-Martin)*, el *DLevy (arc de san Martí)*, el *DPalay (arc de Sén Martí)*, el *DAlibèrt (arc-de-sant-Martin)* o el *DNiçard (arc de Sant Martin)*.

Hi ha fraseologia occitana amb aquesta denominació ben semblant a la catalana; cf.,

¹¹ Moreu-Rey (1986, 173-175) va posar atenció sobre la presència de *Sant Martí* en català en diversos refranys i en denominacions d'ocells, arbres, figues, etc.

¹² Tanmateix, encara és conegut *arco (de) San Juan*, la denominació més pròpiament aragonesa, al Racó d'Ademús (Gargallo 2004, 253); hi tornarem més avant.

¹³ Segons explica Sempere (93), a Iecla “el *arco de San Martín* sólo aparece en enero, «si no, es el arco iris». És interessant *pata de cabra* de Fuente Álamo i de San Pedro del Pinatar; cf. més avant *coll de cabra* (de Sineu, Mallorca) i *cabreta* de Rafelbunyol (l'Horta Nord).

¹⁴ N'hi ha, com aquestes, que mantenen l'apel·lació a Sant Martí precedida d'un altre nucli nominal, com ara, *cercle* o *cerc*, *portal*, *pont*, *raia* (cat. *ratlla*), etc., algun dels quals, com veurem més avall, també apareixen en català i en altres llengües; n'hi ha d'un altre tipus com ara *arc de seda*, *arc de la vesprada*, *arc celeste*, *arc escolan*, *arcolan*, *arcolet*, *pont de Sant Bernat*, etc.

per exemple, “Quand l’*arc-de-sant-Martin*/ Se mostro lou matin,/ Toujours dins la vesprado/ Avèn quauco reissado,” “Quand l’*arc-de-sant-Marti*/ Se mostro lou mati,/ Lou pastre pot tourna dourmi;/ Mai quand parèis lou vèspre,/ Pot ana pèr lou campèstre” (*DMistral*).¹⁵

Ès aquesta una denominació antiga en els textos occitans; la trobem al *Breviari d’amor* (cf. adés la versió catalana en el text de (9)):

- (13) L’aire mostra mainta color,
 Segon que diso li auctor;
 Una forma mostra en si
 Qu[ez] apelam l’*arc S. Marti*,
 E fai si d’ivern o d’estieu,
 Quan lo soleilhs atenh la nieu,
 Quez a preza de la vapor
 De la terra mainta color

(Matfré Ermengau, *Breviari d’amor*, s. XIII; ed. de Zaïs 1862-1881, p. 195)¹⁶

Fora del català i de l’occità, aquesta denominació reapareix en punts de la Picardia i del francoprovençal (Tissot, s.v. *a-de-st-Matin* [sic]; Gaidoz i altres 111; Sébillot 1904, 67; Merian 43; Robez-Ferraris 48), en aquest darrer àmbit també amb altres nuclis nominals que corresponen a metàfores com ara [corona], [roda], [cercle] [corretja], [porta], [ratlla]...

2.2. *Arquet de Sant Martí* és de la Catalunya del Nord (ALF, fasc II, m. 54; Merian 18; ALC, m. 144; ALPO, m. 41; ALE, I.6, QI:017; ALDC, III, m. 678). Joan Veny (1980, 450) ja esmentava *arquet de* ~ dins els “mots occitans (o d’aire occità)” del rossellonès. Certament, aquesta denominació fa continuïtat amb l’occità: l’ALF (fasc. II, m. 54) i Merian (18) *arquet de sant Marti(n)* a l’Aude i a la Provença (l’Ardèche) i *arquet*, tot sol, al Bearn, a Tolosa, a l’Arièja, a l’Aude, a Gard i l’extrem de la Provença, a la fita amb Itàlia. De bell nou, ho confirmen l’ALEG (III, m. 822), l’ALELOc (I, m. 31) i l’ALELOR (I, m. 43): [arkét dé sãm marti] o, simplement, [arkét] són vius arreu de l’Aude i per l’Arièja; per allà situa *arquet de* ~ l’ALE (I.6, QI:017: Lesinhan de las Corbièras i Sijan). Segons l’ALPO (m. 41) tenim [larkét] o [larkèd san marti] a totes les terres occitanes que confronten amb la Catalunya del Nord.

Tampoc no manca als diccionaris occitans: el *DMistral* (*arquet-de-sant-Martin*); el *DAlibèrt* (*arquet*, s.v. *arc*) o el *DPalay* (*arquét*; *arquét de la matiade*, *de la brespade*). I en la fraseologia, per exemple: “*Arquet* al camp,/ Lou tèms d’ieui fara deman,” “L’*arquet* dal mati/ Dis al bouié: vai-t’en dourmi” (*DMistral*). Hi ha també *arquet del cel* (Tolosa de Llenguadoc) o *arquet de la brespade/ de la matiade* (Bearn) (Merian 18).

Hem trobat *arquet de Sant Martí* en textos occitans del s. XVI:

- (14) Tot segur es signal de pleja;

¹⁵ Cf. les dites occitanes amb *arc de sant Martin* o amb altres denominacions aplegades als atlas occitans ja citats i a Gargallo (2006) i a BADARE.

¹⁶ Ja constava al *DRaynouard* (1838, II, s.v): “una forma mostra en si/ Que apella hom l’*arc-s.-Marti*,/ E fai se d’ivers et d’estieu/ Quan lo solheilhs atenh la nieu” (*Breviari d’amor*, f. 38.).

¹⁷ Com a excepció, el mateix ALDC (III, m. 678) presenta *arc de Sant Martí* com a primera resposta (seguida de *pont de* ~) a Prats de Molló (el Vallespir) i, com a segona resposta (precedida de *arquet de* ~), a Sant Cebrià de Rosselló. Al seu torn, l’ALE (I.6, QI:017) situa *arc de* ~ a Arles (el Vallespir) i a Cotlliure (el Rosselló). L’ALPO (m. 41) troba *arc de* ~ en algunes localitats de la costa i de l’interior del Rosselló. I, a més, *pont de Sant Martí* en una estreta banda del sud de la Cerdanya. Aquesta denominació, com veurem més avant, reapareix a la Catalunya del Sud i punts de l’occità. A Crevillent (el Baix Vinalopó) també es diu l’*arquet* (o l’*arc*) tot sol.

Et may quand veyretz de mati
 Al cel l'arquet de Sanct-Marti;
 Et quand su'l tard el es al cel,
 Lavetz es signe de far bel,
 A tot lo mens per l'endoma
 (*Ordenansas et costumaz de Tolosa 1555, p. 34*)

2.3. Una altra variant important, si no per l'extensió geogràfica, sí almenys quant a l'antiguitat, és *arc de Sant Joan*. Com avançàvem adés, ja ens consta als manuscrits CDEV del *Llibre dels fets* de Jaume I.

El DCVB (s.v. *arc*) aplegava *arc de sant Joan* només de Durro (l'Alta Ribagorça) i el DECat (s.v. *arc*, 363a: 22), de les Viles de Turbó (Cercuran, la Ribagorça, Aragó) en la dita “el arco de san huan – aigua pa deman.” ALC (m. 144) trobava *l'arc de Sant Joan* també a Durro (amb [tʃ]), a Benavarri (la Baixa Ribagorça) i a Peralta de la Sal (la Llitera) (a tots dos llocs: *l'arco San Joan*, amb [tʃ]) i a Binèfar (la Llitera). L'ALDC (III, m. 678) aporta, com a primera resposta al qüestionari, [ar̥ko ðe s̥aŋ tʃu'an] a Senet de Barravés i a Sopeira (l'Alta Ribagorça) i a Tolba i a Estanya¹⁸ (la Baixa Ribagorça), i [l̥ar̥ka ðe s̥aŋ tʃu'an] a Taüll (l'Alta Ribagorça); [ar̥⁹ ðe s̥aŋ dʒu'an] a Almenar, al nord del Segrià; i, darrerament, [ar̥⁹ ðe s̥aŋ dʒu'an] a Saidí (el Baix Cinca). Com a segona resposta (després de [ar̥⁹ ðe s̥am mart'i]), hi ha [ar̥ko ðe s̥aŋ tʃw'an] a les Paüls (l'Alta Ribagorça). Dins els parlars de transició entre el català i l'aragonès, hi aplega [ar̥ko s̥aŋ xw'an] a la Pobla de la Roda (la Baixa Ribagorça). El mateix atlas reporta la dita [ar̥ko ðe s̥aŋ tʃw'an | aɟywa sta ðem'a] a les Paüls (l'Alta Ribagorça). L'ALE (I.6, QI:017) ho confirma: *arc de sant Joan* a Almenar i *arca de sant Joan* a Taüll (cf. supra). L'ALEANR (m. 1336) situa [ar̥ko ðe s̥aŋ tʃw'an] a Noals (la Ribagorça), a Sanui i a Albelda (la Llitera).

Al ribagorçà de la vall de la Sosa de Peralta (l'Alta Llitera) hi ha, segons Sistac (26 i 253), [ar̥koðes̥aŋ'tʃwan] a Gavasa i a Peralta (en zona de llengua catalana), i [ar̥koðes̥aŋ'tʃwan] a Alins (zona “absolutament híbrida,” amb trets aragonesos o castellans i catalans). Giralt (s.v. *arc*) dóna *arco de Sant Juan* a Albelda, a Baells i, també, a Peralta de la Sal (la Llitera). En el parlar de transició de la Baixa Ribagorça Oriental, hi ha *arco de san Juan* (amb [χ]; Torres del Bisbe, Jusseu i Aler), segons Quintana (290). “Arco de *san Juan* per la tardada, l'aigua passada” és una dita inclosa en el repertori de *Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça* (Hèctor Moret 3, 177).

Arc de Sant Joan ja havia estat al·legat com a indicatiu del caràcter occidental (extremooccidental, més concretament) del lèxic de la *Crònica* de Jaume I (Ferrando & Escartí; Ferrando & Nicolá, 115; Ferrando 527), si més no, en aquest cas, del ms. C i ss. Bruguera (1991, 127) s'havia referit a la presència de *arc de Sant Martí* com a element a favor de la “procedència oriental del ms. H”; en el llibre sobre el vocabulari del *Llibre dels Fets de Jaume I*, Bruguera (1999, 161) aplegava el testimoni de Durro del DCVB. I és que a gosades que contrasta aquesta reduïda presència en català de la denominació *arc de Sant Joan* amb el devesall de dades que forneix el viatge per les terres d'Aragó

¹⁸ Ací distingeixen [(l)ar̥ko ðe s̥aŋ tʃu'an] de [(l)ar̥ko ðe s̥am p'eðre]: aquest darrer és més [tʃ'ik] que aquell; cf. més avall aquesta distinció a Trasobares (comarca del Jalón medio-La Almunia, a l'oest de Saragossa, Pérez Gil 293).

sobre *arco de San Juan* (o *de San Chuan*). Com ja va fer notar Haensch, Rohlf (1985) i Buesa i com mostra la geografia lingüística hodierna, aquesta és una denominació amplament arrelada a l'Aragó. Segons l'ALEANR (m. 1336), abasta tota l'actual província d'Osca, emergeix en punts de l'interior de la província de Saragossa i del nord i del sud de Terol, a tocar del Racó d'Ademús (cf. infra); es diu també en alguna localitat navarresa (Alcoz, al nord, i San Martín de Unx, al centre-est). Com hem vist adés, arriba pel sud al Racó d'Ademús (País Valencià; Gargallo 2004, 253), tot i que, segons sembla, ja afeblit. El mateix l'ALEANR (m. 1336) localitza *barra de San Juan* a Ansó i *ramo de San Juan* a Echo.¹⁹ L'ALEG (III, m. 822) aportava [bāra dé san c̄w̄aŋ] a Ansó, [ar̄ko san c̄w̄aŋ] a Bielsa i [ar̄ko san djw̄aŋ] a Benasc.

Les monografies i la lexicografia dialectals donen un gran nombre d'atestacions d'aquesta denominació, que completen les dades de l'ALEANR; vet-ne ací una tria més o menys ordenada de nord a sud: Badia (1948 i 1950), Alvar (1978a, 28), el *DAndolz* i Barcos (174) localitzen a Ansó i Fago, a l'extrem nord-occidental, la variant *barra San Chuan* (o *Juan*). Badia (1948 i 1950) troba *arco San Juan* a Bielsa. Haensch (268) dona *arco Sanchuán* a Bonansa, Castanesa i Espés, i *arco Sinchuán* a Bisaurri. El *DAndolz* situa *arco de San Juan* a Benasc. Bosch donava *Arco San Juan* a Fonz (la Baixa Ribagorça Occidental); Arnal Purroy presenta aquesta denominació com a ja en desús en aquesta contrada. *Arco San Juan* i la dita "Cuando sale l'*arco San Juan* por o maitino, por a tarde corre o camino" són vius a Laspuña i a El Pueyo de Araguás (Sobrarbe; Blas & Romanos 60). *Arco de San Juan* es diu al Somontano de Barbastre (Ríos; Mostolay), a Graus (Alvar, 1954), a Bolea (on hi ha també la dita "L'*arco de San Juan* quita bino y no da pan," Garcés); Coll va aplegar *arco de San Juan* a Binéfar (la Llitera). Al nord de Saragossa hi ha *arco San Chuan* a Saltolaria (Romanos 140). Alvar (1978b, 258) donava *arco de San Juan* de la Navarra nord-oriental, concretament d'Igal, Izal i Gallués. A la part central d'Aragó, hi ha *arco de San Juan* 'arco iris' a Oseja i Trasobares (comarca del Jalón medio-La Almunia, a l'oest de Saragossa, Pérez Gil 293); cal remarcar que a Trasobares es diu *arco de San Pedro* del "segundo arco iris" (cf. adés en nota). Finalment, no en manquen referències en les monografies dialectals del Baix Aragó; per exemple, *arco Sanjuán* a la Sexma de la Honor de Huesca del Común (Terol; segons Mercadal).

Una bona prova de l'arrelament a Aragó d'aquesta denominació de l'arc del cel és la presència en la fraseologia. Ens remetem als refranys citats al paràgraf anterior, als aplegats per de Jaime Gómez & de Jaime Lorén (391) i, sobretot, als aplegats a la base BADARE, molts dels quals ja hi apareixen identificats com a aragonesos.²⁰

Fora de l'àmbit d'influència de l'aragonès,²¹ l'advocació de Sant Joan en la

¹⁹ *Ramo de San Juan* és present en la literatura popular d'Echo, com ha mostrat Castañer (259) en les composicions de Veremundo Méndez Coarasa: "sigan ixas follas muertas./ B-há días que si las veyes/ cuando a machurrirse plegan./ prexinas que ye otro tiempo/ de verano u primavera/ y que lo ramo San Chuan./ que políus colós amuestra/ fendo circos en lo cielo/ cuando s'acaba la plevia."

²⁰ Concretament: "Arco de San Juan a la tardada, agua a la matinada" (Martínez Kleiser 53); "Arco de San Juan de tarde, / prevén la capa para el aire; / arco de San Juan por la mañana, / prevén la capa para el agua" (Casp; Gomis Serdañons 96); "Arco de San Juan pel matí, / aigua de tarda pel camí" (Santa Liestra; com ja s'explica a BADARE, és a la Ribagorça de predomini aragonès; Gomis Serdañons 96); "Arco de San Juan por la mañana, agua a la tardada" (Martínez Kleiser 56); "Arco de San Juan por mañana, / agua a la tardada; / arco de San Juan a la tardada, / agua a la maitinada" (Monsó; Gomis Serdañons 96); "Arco de San Juan, / aigua pa demán" (Ribera de l'Éssera; Gomis Serdañons 96).

²¹ Knörr (411) fa notar que, en basc, a la vora de denominacions amb *ost-* o *ortz-* 'sky' (*ortzadar*, *ostadar*, literalment, 'sky horn') o *zubi* 'bridge', n'hi ha d'origen romànic, per exemple, amb *arku*; concretament, *San Juaneko arku* 'arch of Saint John'. Gaidoz i altres (130) donaven de L. L. Bonaparte

denominació de l'arc del cel, es concreta, segons la geografia lingüística des de Merian fins als atles més actuals (ALW, III, m. 17; ALE, I.6, QI:017), al francès d'algun punt de Picardia (aquí amb *arc*) i de Valònia, on apareix amb nuclis nominals diversos: [ratlla] (*raie s' Jean*), [porta] (*porte s' Jean*), [corretja] (*courroie (de) s' Jean*), [creu] (*crôye/ clôye/ creû s' Jean*), [corona] (*couronne s' Jean*) i [senda] (*sentier s' Jean*).

22

2.4. *Arc del cel*, denominació incorporada pel D*Fabra* i pel DIEC (però no pel DCVB) i absent als atles lingüístics, només apareix alguna vegada als textos antics i contemporanis:

- (15) Dyats del sol si saubets sa plombura,/ ne l'*arch del cel* per qual significatge/ se mostra grog, rog, dejus sa verdura,/ ne lo lampech con es del tro missatge (*Cançoneret de Ripoll*, s. XIV, p. 247; RIALC)
- (16) Apres d'aço ells [els pagos] meten costa ella I *arch del çel* per ço que tot axi com I *arch del cel* appar de moltes e diuerses colors e s en ua sobtadament (Traducció de *De civitate Dei* de Sant Agustí, s. XV; ed. d'Alabart 126)
- (17) Se fiu la llum, foragitant las ombras/ de la nit y també las entumidas/ sons del silenci, y advengué llavoras/ que en mitj de célichs resplandors, voltada/ per l'*arch del cel*, sortint per entre núvols / [...]/ aparegué la Verge milagrosa (Víctor Balaguer, *Romiatge de l'ànima*, 1897, p. 36)

En la traducció catalana del *Liber secretorum eventuum* de Joan de Rocatalhada (s. XIV, ms. de darreries del s. XV) tenim *arc celestí*, que tradueix *iris* de l'original llatí; cf. adés *arc celeste*.

- (18) Car, segons la letra, serà transportada la seu de la Sglésia sacrosancta en la ciutat de Jherusalem sots un sobirà bisbe, del qual he entès feta menció, segons la letra, sots apo del àngel en l'*Apocalipsi*, en lo capítol xè, axí descrit: "E he hoït altre àngel fort dient devallant del cel cubert de nuu," ço és a saber, "l'*arch celestí* en lo cap d'aquell e la cara d'aquell serà axí com lo sol [...]" (Joan de Rocatalhada, s. XIV, ms. de darreries del s. XV, ed. Perarnau 140).

2.5. L'*arc del núvols* o, més tost, *de les nuus* apareix alguna vegada en textos antics:

- (19) E vós, pare Nohè, [...] que en obrar la fusta me semblats al meu spos amat, qui l'acompanyats portant ab ell la Creu, al qual lo meu fill se demostrà ans que s'encarnàs, ab figura de l'*arch qui en les nuus* paria (*Genesis IX, juxta illud Ysaye XIX: ascendet dominus super nubem, id est, super carnem*, car l'*arch* en la nuu figura la deïtat en natura humana (Felip de Malla, *Memorial del pecador remut*, II, 1420-1430, p. 97)
- (20) l'*arch de les nuus* me té abrigada, car aquell fon posat en los cels per confortar sperança humana, la qual se temia altra veu perir per aygües del diluvi (Felip de

---

"Sanjuaneokoarko, dial. roncalais."

Convé advertir que Buesa (324) havia situat Durro (l'Alta Ribagorça) dins l'aranès; com que l'ALC ja havia trobat a Durro *arc de sant Joan*, Buesa va concloure que aquesta denominació era aranesa. Cf. les denominacions que arreplega Coromines (s.v. *arc*) de l'arc de Sant Martí en el gascó de la Vall d'Aran: *arbe de St. Martí*, *eġ ark de Sant Martín*, etc. Castañer (260) segueix Buesa i explica que "este fenómeno atmosférico en los Pirineos contienen abundantes alusiones a *San Martín* en catalán y gascón, a *San Juan* en aragonés y aranés."

²² El DDLIC (s.v. *arc*) documenta *arc del cel* precisament al D*Fabra* i al DIEC.

²³ El més acostat és [l,alk al s'el] de l'Alguer, donat com a segona resposta després de [l,al de s,am malt'i] (ALDC, III, m. 678). El *Diccionari català de l'Alguer* de Josep Sanna (s.v.) inclou la variant *arc-en-cel* (pronunciada [alkans'el]). Cf. la cançó algueresa: "Lo robatori de l'*arc de Sant Martí*" (Arca).

Malla, *Memorial del peccador remut*, II, 1420-1430, p. 114)

Aquests passatges del *Memorial* són paral·lels del Gènesi (9, 12-17):

- (21) dixitque Deus hoc signum foederis quod do inter me et vos et ad omnem animam viventem quae est vobiscum in generationes sempiternas *arcum* meum ponam *in nubibus* et erit signum foederis inter me et inter terram cumque obduxero nubibus caelum apparebit *arcus* meus *in nubibus* et recordabor foederis mei vobiscum et cum omni anima vivente quae carnem vegetat et non erunt ultra aquae diluvii ad delendam universam carnem eritque *arcus in nubibus* et videbo illum et recordabor foederis sempiterni quod pactum est inter Deum et inter omnem animam viventem universae carnis quae est super terram.

Aquest passatge sol adduir-se quan s'explica el sentit positiu d'aquest fenomen natural en la Bíblia: és el signe del pacte de Déu amb l'ésser humà després del gran diluvi. És també signe de la glòria de Déu (Ezequiel 1: 28; Apocalipsi 4:3; Douglas i altres). Aquestes dades poden ser d'interès a fi d'entendre la cristianització que manifesten la major part de les denominacions catalanes del meteor i la quasi generalització dels valors positius sobre d'altres de més tost negatius i potser més antics.

2.6. El genèric *l'arc*, tot sol, que ja hem atestat en textos medievals (cf. supra exs. (1) i (2)), apareix en diversos llocs (ALDC, III, m. 678); concretament, de nord a sud: Massalió (el Matarranya), Cabanes (la Plana Alta), València (l'Horta), Torís (la Ribera Alta), el Pinós (les Valls del Vinalopó) i Guardamar (el Baix Vinalopó). L'ALE (I.6, QI:017) el localitza a Fraga (el Baix Cinca), a Sorita (els Ports de Morella) i a València. L'ALPI-PV (m. 433) la situa a Peníscola (el Baix Maestrat), l'Alcora (l'Alcalatén), Moncofa (la Plana Baixa), Casinos (el Camp de Túria), Torís (la Ribera Alta), Polinyà (la Ribera Baixa), Llanera de Ranes (la Costera), Crevillent i Guardamar (el Baix Vinalopó). És la solució del Baix Vinalopó (Segura 2003, 167b).

No manca la fraseologia amb *l'arc*; vet-ne algun exemple tret del parlar dels mariners: “*Arc* pel matí, prepara el capotí” (el Campello, l'Alacantí) o “*Arc* a la matina, prepara al caputxina” (Burguet i altres 123).

2.7. Altres denominacions d'àmbit més restringit amb *arc*

Al *Vocabulari molt profitós per aprendre lo Catalan Alamany y lo Alamany Catalan* hi ha *L arch de pluya*, que deu ser paral·lel de l'alemany *Der regen bogan* (1502, cap. XXXIII, “DEL AYRE Y VENT,” entrada 1471; reproduït també en Colón & Soberanas 1985, 57).²⁴

Els rics materials de l'ALDC (III, m. 678) aporten encara altres denominacions d'extensió més restringida: *l'as de Sant Martí*, *l'ase de Sant Martí* i *l'laç de Sant Martí* ([*ʎ az ðə s am mært'i*]).

L'as de ~ es diu, d'oest a est, a Sant Salvador de Guardiola (el Bages), Cruïlles (el Baix Empordà), Banyoles (el Pla de l'Estany) i a Bassegoda (l'Alt Empordà). L'ALC (m. 144) en donava compte d'Avinyó (el Bages) i de Granollers (el Vallès Oriental); i el DCVB, de Llofriu (el Baix Empordà). D'allà mateix, n'hem percaçat una referència al *Butlletí de Dialectologia Catalana*, signada per I. Rocas: “*L'arc de Sant Martí*, dit gairebé per tot-hom *art de Sant Martí*,²⁵ posseeix en el nostre parlar també la variant

²⁴ Adés en nota hem vist alguna altra denominació d'àmbit molt restringit.

²⁵ L'ALC (m. 144) també dona compte d'aquesta variant a Sant Feliu de Guíxols (el Baix Empordà): *s'art de Sant Martí*.

as: *L'as de Sant Martí surt al vespre, para-li la testa; surt al dematí, el baci*” (p. 52)

L'ase de ~ es diu a Cànoves (el Vallès Oriental) i Llagostera (el Gironès); el DCVB en donava referència de Sant Martí de Centelles (Osona). Pere Barnils ja l'havia aplegada a Centelles (Osona) el 1914 (*Butlletí de Dialectologia Catalana*, II, p. 7). I ⁺*llaç de ~* apareix a Gòsol (el Berguedà).

Totes tres variants poden partir d'una alteració de caire fonètic a partir de *arc*, sovint reduït a [ar ðe/ ðə ~]; cf. el canvi de la ròtica a [z] o [s], per assimilació, en *a[z]brocer* (per *arbocer*), *so[s]presa* (per *sorpresa*), *ce[s]cle* (per *cercle*) o, per dissimilació, en *a[z]mari* (per *armari*) (Recasens 337). Així mateix, tinguem present, en sentit invers, *bi[ɪ]be* (per *bisbe*) o *bisbe* o *de[ɪ]bocat* (per *desbocat*) en el mallorquí (Recasens 270) o a l'Alacantí (Segura 1996).²⁶

Malgrat la possible metàfora (“l'arc de Sant Martí és un llaç”), ⁺*llaç de ~* podria partir de *as* (cf. supra) i de la fusió de l'article definit i subsegüent palatalització de la [l] inicial (> [ʎ]); cf. ⁺[lo ʎark de ~] a Escaldes (Andorra; ALC, m. 144).

El DCVB i l'ALC (m. 144) arrepleguen també *l'arc d'Igualada* a Calaf (l'Anoia), *l'arc del dimoni* (ja en Roig & Amades; Amades 1930, 114) o *arc suís* ‘arc secundari concèntric a l'arc de st. Martí i de coloració més dèbil que aquest’ (també en Amades 1930, 115). De bell nou Amades (1930, 114; i 1950 [2006], IV, 358-364) n'aplega alguna altra més: *l'arc de Barà*, “per les contrades tarragonines.”

3. El pont

Pont de Sant Martí ocupa, segons l'ALPO (m. 41) i l'ALDC (III, m. 678), una àrea septentrional important del català occidental i de l'oriental.²⁷ El DCVB en donava referència de Castellbò (l'Alt Urgell) i de la Pobla de Lillet (el Berguedà); i l'ALC (m. 144), de la Seu d'Urgell (l'Alt Urgell), també de la Pobla de Lillet (el Berguedà) i de Llanars (el Ripollès). Amades (1950 [2006], IV, 360) reportava l'apel·latiu de *pont* de Vilassar de Mar (el Maresme) i hi afegia que els pescadors d'allà “creien que era el camí que seguien les ànimes dels pobres mariners ofegats en la mar, per pujar a la glòria.”

Hi ha la dita, paral·lela a les vistes adés amb *arc* i amb *ratlla*, “*El pont de Sant Martí/ si surt al matí,/ pluja pel camí;/ si surt a la tarda,/ pluja passada*” aplegada precisament a Castellbò (Amades 1930, 290); cf. “*Pont de Sant Martí pel matí, la pluja és aquí; i si és per la tarda, la pluja ja és passada. Pont de Sant Martí a la vesprada, la pluja ja és passada*” (88; Gargallo, 2006, 6).

Amades (1930, 114; i 1959 [2006], IV, 358-364) n'aplega alguna altra més: *el pont de Barà*, “per les contrades tarragonines.”

La metàfora del [pont] es repeteix en altres llengües. Gaidoz i altres (111) i, seguint-los, Sébillot (1904, 69) aporten *poent de Saint Bernard* de la Provença i del Delfinat, *pont du Saint-Esprit* a l'Ardèche i *poent de sèro* a Llenguadoc. Merian (54-56) afegeix a aqueixes atestacions *pont de Saint-Martin* i *~ de Saint-Pierre* a l'Ardèche i al Delfinat.

²⁶ Pere Barnils (7), en el treball esmentat adés, fa una altra proposta que convé reportar. Suggereix que “qui sab si el nostre *ase* és la conservació adulterada i inconscient [sic] d'un antic cas rectel!”; la reducció fins a *as*, partint de ARCUS (ARCUS > *arcs > *ars > *as), fóra semblant a *doncs* > *dons* > *dos* i a CORPUS > *cors* > *cos*. Després, hi hauria hagut “el desviament semàntic del mot en boca del poble” cap a *ase*.

²⁷ Concretament, d'oest a est i segons l'ALDC (III, m. 678): Esterri d'Àneu (el Pallars Sobirà), Santa Coloma d'Andorra (Andorra), Bescaran i Arfa (l'Alt Urgell), Castelar de n'Hug (el Berguedà), Planoles i Vilallonga de Ter (el Ripollès), Prats de Molló (el Vallespir), Oix (la Garrotxa) i Santa Maria de Corcó (Osona). És també de punts de la Catalunya del Nord.

A Sant Montan, també a l'Ardèche, hi ha [pwõ_n dé sč_m mařtj], segons l'ALELor (I, m. 43). L'ALE (I.6, QI:017) situa *pont de saint-bernard* pel Delfinat (Clonas, Saint-Jean-en-Royans i Burzet) i *pont du ciel* per la Provença (Valclusa). Al *DHonorat* hi ha *pouant-de-sera* '(pouán-dé-sere) pour *pont-de-sera*. Arc-en-ciel'. El *DMistral* (s.v. *pont*) inclou *pont-de-sant-Bernat*, *pont-de-sedo* i *pont-de-sero*.

Fins i tot, en basc hi ha *zubiadar* 'bridge horn', *Erromako zubia* 'bridge to Rome', *Santiago zubi*, *zeruko zubi* '~ to heaven', *San Migelen zubia*, *San Nikolasen zubi*, i *Frantziko zubi* '~ to France' (Knörr 411).

4. La ratlla

Ratlla de Sant Martí, tot i no apareixer als diccionaris de referència,²⁸ és la variant amb una extensió territorial més gran en català, després del *arc de ~*. Com mostra l'ALDC (III, m. 678), és ben viva, sobretot, en punts del català nord-occidental, al Camp de Tarragona, al tortosí, a Eivissa i al País Valencià (al migjorn: des de la Safor fins a l'Alacantí; i al nord, des de l'Alt Maestrat en amunt).²⁹ L'ALC (m. 144) la trobava a Flix (la Ribera d'Ebre) a Falset (el Priorat), també a Vilanova i la Geltrú (amb [j]), a Tortosa (el Baix Ebre), a Gandia (la Safor) i a Dénia (la Marina Alta). Roig & Amades i Amades (1950 [2006], IV, 360) l'havien trobada a Vilanova la Geltrú (el Garraf; cf. infra). Es diu Bovera (les Garrigues; Prats i altres 2008, 66).

El *Léxico de los marineros peninsulares* (I, m. 123, p. 440) la localitza a Vilanova i la Geltrú, al port de Cambrils, a l'Ametlla de Mar, a Sant Carles de la Ràpita, a Dénia i a Eivissa. L'ALPI-PV (m. 433) la situa a Beniopa (la Safor), a Benialí (la Marina Alta) i al Campello (l'Alacantí). L'ALE (I.6, QI:017) l'aplega a la Torre de Fontaubella (el Priorat), a Amposta (el Montsià), a Ontinyent (la Vall d'Albaida), a Altea (la Marina Baixa) i a Eivissa. L'ALTA (m. 322) la troba a tot el sud i l'est de la Terra Alta (Corbera, Gadesa, el Pinell de Brai, Bot, Prat del Comte, Caseres, Orta i Arnes). Cubells (378) la reporta de la major part de la Ribera d'Ebre. És general a la Marina Alta (Beltran 234); m'és pròpia de la Marina Baixa (Altea, l'Alfàs del Pi, Benimantell), on conviu amb *arc de ~*. Deu ser també de punts de la Franja (cf. infra).

Es fa present en la cultura popular i en textos d'un llenguatge acostat al parlar de les contrades esmentades; vegem-ne algun tast. Cels Gomis (37, n. 43) inclou la dita "*Ratlla de Sant Martí* al matí,/ l'aygua es aquí;/ *ratlla de Sant Martí* á la vesprada,/ l'aygua es passada," aplegada a Benifallet (el Baix Ebre). L'*Inventari de l'arxiu de l'obra del cançoner popular de Catalunya* (Massot i Muntaner 1994, II, 510) reporta els materials de Rossend Serra i Pagès (aplegats entre el 1929 i el 1931), entre els quals hi

²⁸ El DCVB (s.v. *raia*) havia incorporat *raia de Sant Martí* 'iris o arc de Sant Martí' (Camp de Tarragona, Mallorca i Eivissa) i la dita "*Sa raia de Sant Martí*, si no plou anit, plourà dematí" (Eivissa); el DECat (s.v. *raig*, 53a, 21), potser seguint-lo i probablement influït pel valencià meridional *rall* (var. de *raig*; cf. més avant), també havia relacionat la *raia de St. Martí* 'l'iris' que trobava a Farrera de P. amb *raig* i la compara amb *la [r'aja] del sol* 'el pic del sol' (l'Alt Pallars) i *[lə r'aʒə] del sol* 'el repetell' (Tuixén, l'Alt Urgell).

El *Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana* (<http://ec.grec.net/lexicx.jsp?GECART=0114113>) sí que aplega *ratlla de Sant Martí* (s.v. *ratlla*).

²⁹ Concretament, a Esterrí d'Aneu i Sort (ací com a primera resposta, seguida de *pont de ~*) (el Pallars Sobirà); Cubells (la Noguera); la Febró, la Torre de Fontaubella i Cambrils de Mar (el Baix Camp); Marçà (el Priorat); Móra la Nova (la Ribera d'Ebre); l'Ametlla de Mar i Roquetes (Baix Ebre); Mas de Barberans, Amposta i Ulldecona (el Montsià); Rossell i Sant Mateu (el Baix Maestrat); Simat de Valldigna i l'Alqueria de la Comtessa (la Safor); Benignàim i Ontinyent (la Vall d'Albaida); Montesa (la Costera); Beneixama (l'Alcoià; ací: [raja]); Pego (la Marina Alta); Tàrbena i Altea (la Marina Baixa); i Eivissa (Eivissa; ací [rəʎə ðə ~]).

ha, localitzats a Balaguer (la Noguera), una variant escurçada del refrany anterior (“*La ratlla de St Martí/ La pluja és aquí*”) i, inclosa com a cançoneta, “*La ratlla de Sant Martí/ La pluja ja es aquí/ Y si es a la vesprada/ La pluja ja es passada.*” El tortosí Enric Bayerri (1934, II, 648-649) arreplega *ralla de Sant Martí*, a la vora de *arc de Sant Martí* i de *arc del dimoni* (‘arc petit que pot aparèixer al davall de l’arc de Sant Martí’) i, al *Refraner català de la comarca de Tortosa* (1979, IV, 17), “*Quan la ralla de Sant Martí surt dematí, l’aigua és aquí. Si de vesprada, l’aigua és passada.*”

N’hi ha altres variants; heus-ne ací alguna altra de sud a nord del país. Conec de la Marina Baixa: “*La ratlla de Sant Martí de matí: la pluja ja és ací. La ratlla de Sant Martí de vesprada: la pluja ja és passada*” (o “[...] de vespra(da): la pluja ja se’n va”); a Pego (la Marina Alta): “*La ratlla de Sant Martí:/ la pluja ja està ací.*” “*Ratlleta de sant Martí,/ si no plou hui,/ plourà de demà de matí*” (Daimús, la Safor; Morant & Peñarroya 145). “*La ratlla de Sant Martí de matí, aigua aquí. La ratlla de Sant Martí a migdia, pluja tot el dia. La ratlla de Sant Martí de vesprada, aigua passada*” (Vallibona, als Ports; <http://www.vallibona.net/costums.htm>); “*La ratlla de Sant Martí de matí que no pergues lo camí*” (Coratxà, el Baix Maestrat; <http://coratxa.iespana.es/historia/histories.htm>); “*La ratlla de Sant Martí al matí, aigua aquí; la ratlla de Sant Martí a la vesprada, aigua passada*” (Càlig, el Baix Maestrat; <http://www.quatrecentons.com/calig/dites.htm>) Al Rossell (el Baix Maestrat, a la fita amb el Principat), hi ha “*Quan surt la ratlla de Sant Martí, de matí, aigua aquí; i, de vesprada, aigua passada*” (Gargallo & Pradilla 80). A Tortosa tenim, sense l’apel·lació al sant: “*Ratlla de vesprada, aigua acabada, ratlla de matí, l’aigua és aquí*” (Barceló 275; cf. adés els citats d’Enric Bayerri). A Pena-roja (el Matarranya) hi ha “*La ratlla de Sant Martí de vesprada/ l’aigua passada*” i “*La ratlla de Sant Martí de matí, no pergues camí*” (Xavier Moret (ed.) 25).³⁰ L’ALDC (III, m. 678) recull a Cubells (la Noguera) “*Ratlla de Sant Martí al dematí/ la pluja ja és aquí;/ ratlla de Sant Martí a la tarda,/ la pluja ja està passada*”; al Soleràs (les Garrigues) diuen “*La ratlla de sant Martí a la vesprada, aigua passada; al matí, aigua per venir*” (Prats i altres 2008, 66).

Siga’ns permès de reproduir un fragment extens del tortosí Joan Moreira en què hom prova d’explicar l’origen d’aquest nom de l’arc celeste:

- (22) [...] la explicació que donava lo sinyo Ramón Contel, antic campanê de la Seu, de com se produix i perquè’s diu *ratlla de Sant Martí*, l’esplendit meteor que coneixem per l’arc iris. [...] / “*Quan los homens fan bondat a la terra, al cel estan de festa, i’ls que xalen més son los angelets. Dàncen, cànten, jùguen, fan corres, i de vegades fan pedréga de flòs; tirant-se, en fones fetes de fil d’or, clavells i roses i violes i lliris blaus i cunillets i bailarins i flòs d’atres moltes lleis; posant-se, uns a una banda del Sol, i atres a l’atra./ Bamà que un dia, demés de flòs, van apedregàr-se, en tarònjes, trencant dos o tres estèls. Empipat Nostre Sinyó, per a qué no tornés a passà, và i crida a Sant Martí; lo fà puijà a caball, i’l va envià a que senyalés, dasta aon, los angelets tenien permís pera fê acollà les flòs, quan fessen pedréga. Sant Martí que arriba al puesto. Ja’s trau l’espasa i cridant a tots los angelets, en la punta, va fê una gran redola, mes gran, molt més que la que’s fà en lo cordell de la baralluga quan los xiquets jùguen al “ascla,” i ensenyant-los la ratlla que en la espasa habia fet, va dir-los —D’aquí no’s passa.—/ Lo camí que fan les flòs, quan bruínt, íxen de les fones dels angels quan fan pedréga, es la*

³⁰ A la resta de la contrada hi ha “*Arc de matí, l’aigua està aquí*” (Calaceit, Cretes, la Freixneda, la Vall del Tormo) o “[...] *de Sant Martí [...]*” (Massiló i Nonasp) i “*Arc de vesprada, l’aigua passada*” (Calaceit, Cretes, Favara de Matarranya, la Freixneda, Lledó, Nonasp, Torredarques, la Vall del Tormo i Vall-de-Roures.

ratlla de Sant Martí./ Si la pedrèga es dematí, com les flòs estan mullades per l'aigüalera, plou; i si la fan de tarde, com les flòs estan aixutes, no./ Ja hu diu lo ditxo: «Quan la *Ratlla de Sant Martí*, surt dematí,/ l'aigua es aquí./ Si de vesprada/ l'aigua es passada...» (Joan Moreira 148-149)

La *ratlla de Sant Martí* apareix en la prosa de Sebastià Serrano (nat a Bellvís, el Pla d'Urgell):

(23) el deix d'afecte que hi ha en una mirada, la tendresa d'un gest, la *ratlla de sant Martí* al firmament (Sebastià Serrano 1985, p. 81)

Carme Meix Fuster (nada a Gandesa, la Terra Alta) escriu en la novel·la *Collita de foc* (19):

(24) Els hòmens no ploren. Però jo tenia onze anys, pare. Era encara un xiquet, que no ho veies? Només al tard, amb la pluja passada i la *ratlla de sant Martí* entreveçada al cel [...]

Al 1975 hi va haver a TVE-Catalunya un programa de ficció amb el títol “La ratlla de Sant Martí,” amb guió d'Ivan Tubau.

No és gaire lluny d'aquesta projecció metafòrica de [ratlla], aquesta *ratlla del tro* ‘llampec’ que aplega el DCVB del Rosselló.³¹ [L'arc de Sant Martí és una ratlla (de llum)] és una metàfora que, amb mots sinònims i variants formals diversos segons els dominis lingüístics, s'observava també fora del català; per exemple, segons els mapes de l'ALF (fascicle II, m. 54) i de Merian (56 i ss.), hi ha l'entorn de Lió i al Delfinat, en el francoprovençal i a la banda oriental del francès de Valònia i al de Normandia, seguida de complements diversos; per exemple, [ròy di sè dj^yã] (Valònia); *raie de St-Martin* o *la raile de Saint-Martin* (Normandia); *râ de St-Martin* (Jura), [ràye du dyablyo] (Villars-sur-Montagne) o [ròy]/ [ràye]/ [rèya] *de St-Martin* en punts diversos del francoprovençal; [ré sé bërnó] (Isera) o [ré d sé bërnã^r] (Droma, pel Delfinat; [riô]-*de-San(t)-Berna*, [résí] *de St-Bernard* pel Lionès, etc. Confirmen aquestes referències: l'ALEG (III, m. 822), que aplega [ar'ajœ de s'eu] al punt 697; l'ALE (I.6, QI:017), que situa *raie/ sillon* (‘solc’) a Villars-les-Dombes i a Saint Jean-de-Bonn i *raie de saint-bernard* a Marsanne (el Delfinat), i *raie de saint-martin* a Quetteville i *règle de saint-martin* a Créances (la Baixa Normandia); l'ALW (III, m. 17), que situa *raie s^t. Jean*, ~ *de s^t. Jacques* i ~ *s^t. Bernard* en una banda important del sud-est de Valònia. Cf. [baño dé sè^m mařfĩn] a Sernhac (a Gard; ALELOr, I, m. 43) i *barra de San Juan* a Ansó (l'Alt Aragó; v. més avall).

5. El raig

No manca a l'ALDC (III, m. 678) *el rall de Sant Martí* ([el r, aɫ de s, e^m mart'i], localitzat a la Torre de les Maçanes (a l'interior de l'Alacantí, a tocar de l'Alcoià). El DCVB en donava referència d'Albaida (la Vall d'Albaida) i de Benilloba (el Comtat) i citava, del *Tresor* de Griera, “*Rall de Sant Martí*, el que el veu de vesprada, no es mor de matí” (Albaida). L'ALPI-PV (m. 433) el situava també a Benilloba. Beltran & Herrero (153) el troben a l'interior de la Marina Baixa (a l'Abdet, a Rellu i a Sella).

El DECat (s.v. *raig*, 51b:35), seguint notícia d'Enric Valor i de Josep Giner, reporta *raig de St. Martí* de l'extrem sud; cf. supra. El *DMartíGadea* (1891, s.v. *rall*) inclou *rall de Sen Martí* ‘arco iris. V. *Arch de Sen Martí*’; recordem que l'autor era nat a Balones (l'Alcoià). Cf. *rall, rallet* per *raig, raget. un rall* (o *rallet*) *d'oli/ de llima* (val.). Enric

³¹ Recordem que, per aquesta drecera, *baleno* és ‘llampec’ i *arcobeno* ‘arc de Sant Martí’ en italià.

Valor, que devia conèixer aquesta denominació del seu propi parlar de Castalla, la va introduir en alguna de les rondalles:

- (25) Arriba per fi, amb un fred terrible, allà amunt al cel. Es veien les estreles per milions, grosses com el puny i de tots els colors del *raig de Sant Martí*, i, entremig d'unes boires escarlata, [...] (Enric Valor, *Obra literària completa*, rondalla “El ferrer de Bèlgida,” aplegada a Bèlgida (la Vall d'Albaida), 1975, I, 202)

I la va incloure com a variant de *arc de Sant Martí* dins els “Vocabularis (amb equivalències castellanes)” que clouen el *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià* (1977 [1979²]), 291): “l'arc (o el raig) de Sant Martí, el arco iris”; no la va incorporar, però, al *Vocabulari fonamental* (1988, s.v. *arc de ~*). En tenim referència d'ús viu, si més no, en dues localitats de la Marina Baixa (Benifato i Confrides), voltades d'altres poblacions on hi ha *ratlla* i *rall*. El *Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana* ha incorporat *raig de Sant Martí* (s.v. *raig*; <http://ec.grec.net/lexicx.jsp?GECART=0114113>).

La connexió de *raig* amb l'arc de Sant Martí pot sorgir bé del sentit ‘ratlles lluminoses que apareixen irradiades d'un cos lluminós’ o (per ventura reforçat pel vincle d'aquest meteor amb la pluja) de ‘porció de líquid en moviment, sense solució de continuïtat i no suportada per cap sòlid’.

6. *El sol de Sant Martí* és de Son Servera (Mallorca; ALDC, III, m. 678).

7. *Iris* es fa present en algun clàssic medieval com a nom d'aquest fenomen meteorològic.

- (26) Ell serp de coure,/ aram, llautó,/ en pal, bastó,/ més a través,/ per Moysés/ en alt alçada,/ entrecruada,/ clavada·b clau,/ de treva y pau,/ arch e senyal,/ celestial,/ *yris* pintat,/ ffon lo posat/ al firmament (Jaume Roig, *Espill*, c. 1460, v. 13.778; DCVB, i CIMTAC i CICA)

- (27) lo *iris*, missatger de Juno, vestit de diverses colors (Francesc Alegre, *Transformacions de Ovidi*, Barcelona, 1494, p. 6; DAguiló)

Semblantment, llegim a l'*Elucidari de las proprietatz* (s. XIV), traducció occitana de *De proprietatibus rerum*:

- (28) Las colors de l'arch celeste dit *yris*, qui al rach del solelh pausada forma l'arch celeste el ayre, et gagathes et noblas perlas blancas (*DRaynouard* 1840, III, s.v. *iris*; DOM, s.v. *aire*, b)

No sembla, però, que arribés més enllà dels usos literaris i formals. Pot il·lustrar la lluita entre totes dues denominacions (*iris* i *arc de Sant Martí*) la prosa de Miquel Agustí a primeries del s. XVII:

- (29) Presagi de abvndancia de Pluja [...]. Si la Gallina ab los seus polls se retiran de prompte al principi de la pluja, y si los seus polls hixen al mati tart, y casi per força a la pastura. Si lo *arch celeste* dit *Yris*, e o *de Sanct Marti* se plega deues migjorn, ò aparexera dos ò tres, ò quatre vegadas en lo cel, sera presagi de abundancia de pluja. (Miquel Agustí, *Llibre dels secrets d'agricultura*, 1618, f. 2v)

- (30) Presagi del svcces de trons, y llamps, y altres tempestats [...]. Si los dias de estiu, ò de la tardor son mes feruents que la constitucio del any no aporta. Y si alguna vegada al exir del Sol se mostra vn *Yri* (que es lo *arch de Sant Marti*,) deues Ponent. (Miquel Agustí, *Llibre dels secrets d'agricultura*, 1618, f. 3r)

De la mateixa època és el *Dietari* de Pujades, text de molt d'interès per a conèixer el català de l'edat moderna.

- (31) Arribà a Barcelona lo endemà a 10, y pensà tothom que seria lo *iris* o *arch de Sant*

Martí, però aportà més pluja y tempestat (Pujades, *Dietari*, 1622, III, 128)

S'ha mantingut en la llengua literària: “Jugant fan les boyrines, el borrallons y els iris” (Carner, *Sonets*, 30) i “Al riure l'iris de la pau hi tornen” (*Canigó*, XII) (DCVB, s.v. *iris*).

La lexicografia catalana no bandeja *iris*, en general amb remissió a *arc de Sant Martí*. Cf., per exemple, *iris* ‘Arch de Sant Martí’ (*DLabèrnia* 1840; *DSaura* 1886), *iris* ‘V. Arch de Sen Martí’ (*DMartíGadea* 1891), *iris* ‘s'ârc de S. Martí’ (*DFiguera* 1840); tot i així, trobem *arc de Sant Martí*: *arc iris* ‘Arco Iris. Iris’ i *iris* ‘V. Arc de Sant Martí’ al *DAmat-Esteve-Bellvitges-Juglà* (1803).

La notable presència del compost *arc iris* (o, més tost, quasi sempre [l'archo ~] o [l'arku ~], segons els dialectes) en el col·loquial contemporani deu ser efecte de la interferència de l'espanyol:³² no oblidem, com hem vist, l'antiguitat de *arc de Sant Martí*, la gran extensió actual, l'arrelament en la fraseologia i en la cultura popular i, fins i tot, el fet que, d'una banda, ha penetrat en varietats veïnes (murcià i castellanoaragonès) i, de l'altra, fa continuïtat pel nord amb l'occità (cf. més avall).³³

La documentació més antiga que hem trobat fins ara de *arc iris* és dels ss. XVII-XVIII:

(32) y sobre de ellas lo *arch iris*, de un costat ix una má ab un senyal que diu [...] (*Manual de novells ardots*, vol. XXIII, Barcelona, 1698-1701, p. 253)

L'apleguen el diccionari de Sanelo (*arch iris* ‘arco del cielo’; *Ensayo*, 32v.a; ss. XVIII-XIX) i, com acabem de veure, quasi coetàniament el *DAmat-Esteve-Bellvitges-Juglà* (1803). Sovinteja en textos del s. XIX i, fins i tot, en grans escriptors contemporanis; vet-ne ací una mostra

(33) camps ab sos raigs lo Sol, y quant lo blau cel esmalta lo *arch-Iris* ab sos colors, alegres de casa surten, y del prat en la verdor pastura l' cabrit (M. Anglasell, “Lo primer disgust,” dins Antoni de Bofarull 1859, 126)

(34) Fa beurer ben clarament/ Que ‘s contra Vos impotent/ L' art, la forsa y la ciencia: etc./ Vostra excelsa Aparicio Es *arch Iris* de bonansa Quens duna plena (*Goigs de Solsona*, 1880, p. 247)

(35) La construcció moderna, capritxosa, sense estil definit, lliga bé ab aquestes

³² Joan Martí i Castell (569) observà com la generació més jove de parlants (de 20-25 anys) de Marçà i de la Torre de Fontaubella (el Priorat) feien servir el castellanisme *arco iris* en comptes del tradicional *ratlla de Sant Martí*, conegut per les generacions primera (60 o més anys) i segona (40-45 anys).

Joan Coromines (DECat, s.v. *iris*, 863a, 53 i ss.) subratlla l'ús tradicional en català del nom simple *iris* només com a denominació pròpia de la llengua culta i qualifica com a “castellanisme intolerable [...] barrejar les dues denominacions dient l'*arc iris*.” El DCVB (s.v. *iris*) incorpora *iris*, tot sol, com a ‘arc de Sant Martí’ i el documenta en l'*Espill* de Jaume Roig (cf. adés), en el *Canigó* (XII: “*iris* de pau”) i en el *Sonets* de Carner; en canvi, inclou el compost *arc iris*, amb l' anotació de “literari,” com a sinònim de *arc de Sant Martí* i de *Arc de Sant Joan* (s.v. *arc*, 7).

Iris ‘diafragma opac, muscular, contràctil, situat davant la lent de l'ull i que conté en el seu centre la nina o pupil·la’ és antic (*Inventari* de cirurgia de Cauliach, Barcelona, 1492; DCVB).

³³ Els diccionaris normatius incorporen tant el compost *arc iris* (*DFabra* i DIEC, s.v. *arc*) com *iris* ‘arc iris’ tot sol.

L'ALE (I.6, QI:017) dona *arco iris* només del portuguès, de l'espanyol i del català; i hi ha variants de *iris* en algun parlar italià. Sobre l'extensió de *iris* i *arco iris* en espanyol (també aquí d'origen culte) davant *arco de la vieja*, *arco del Señor* o *del cielo* (denominacions populars encara vives), cf. García Mouton (176-177). V. la presència encara molt important de *arco del Señor* a Castella-la Manxa (ALECMAN, m. 971) o de *arco de la vieja* a les illes Canàries (*Léxico de los marineros peninsulares*, vol. I, m. 123, p. 440; ALEICAN, II, m. 762).

Com a dades només il·lustratives, comptem 379.000 ocurrences a la xarxa per a *arc de Sant Martí* i 17.400 per a *arc iris* (darrera consulta: 25/octubre/2009).

indefinibles combinacions d'estrelles, cèrcols, rombos quadrats y greques, pintades ab tots los colors del *arch iris* y daurades ab tots los tons del preciós metall; més si de mi depengués, jamay s'emplearia en cap de les velles iglesies. (Lluís Maria Vidal 1896, 96)

- (36) reflectaven, com un mirall sens taca, el món que veien n ixer, amb els colors de l'*arc iris* (Rusiñol, *Oracions*, 1897 [1949], p. 25)
- (37) Un peri dich observa que l'*arch Iris*   *Arch de S. Martí*, es un magnifich instrument meteorol gich per conèixer certs fenómenos admosf richs. (*La Torrassa*, núm. 58, 1889)
- (38) Gorien les malalties/ dels homes y dels cavalls,/ perqu'en el front hi portaven/ l'*arch-iris* de santedat
[...] aquell mirall mig fosch núvols del cel pintats de color d' ter prenent formes estranyes, sublimes terenyines d'*arch iris* fonentse en aquella immensitat feta de boyra (Víctor Balaguer, *Poesies*, 1916 [?], 71 i 114)
- (39) CAMAL .  Per que no m'ho deyan que volian un *arch iris*?
DON JOSEP. Es veritat. . .  Que també s'estila aix ?
CAMAL .  D'ont els ha tret aqueta esquirols ?
(Apel·les Mestres, *Tres y no res*, 1918 [1926])
- (40) [...] de ll grimes divines/ li feia nimbe entorn l'*arc iris* de la pau (Costa i Llobera, *Líriques*, 1923, p. 63)
- (41) NOIA: (*Repasant les banderes.*) Vermell, verd, blau, groc, violeta...
NOI: Com l'*arc iris* que s'estén fent un pont (Brossa, *Teatre complet*, 426)
- (42) Mentre seguia amb el punter la volta de colors de l'*arc iris*, em semblava que volava per entre el verd i el morat, el groc i el rosa (Rodoreda, *Quanta, quanta guerra*, 1980, p. 29)
- (43) els grans cardots mutants color de púrpura i les ginesteres en perp tua mutació semilenta a tots els colors de l'*arc iris* (Perucho, *Obres completes*, 1985, p. 38)

8. Altres denominacions

Amades (1930, 114; i 1950 [2006], IV, 358-364) n'aplega alguna altra més: ⁺*la corona de sant Eulàlia* i *la bandera Flamenca*, al Maresme. Explica, a m s, que "per la muntanya oriental, on qualifiquen l'arc de Sant Martí de ⁺*camí de Roma*, creuen que assenyala la direcció de les carreres que duien a Roma i a Terra Santa." El DCVB (s.v. *bandera*) defineix *bandera flamenca* com a 'irisaci  produïda per la llum del sol en travessar certa mena de nuvolades' (Empordà, Costa de Llevant i de Ponent) i explica que "si és cap a la posta i la nuvolada  s molt grossa,  s senyal infal·lible de pluja; si és cap al matí, assenyala pluja per la tarda" ("Aix  no és *s'arc de Sant Martí* ni D u. Aix , mal com no s'ensorra!,  s sa bandera flamenca des vent. Es cel està cremat de vent. Mal temps, mestressa," Ruyra, *Pinya*, II, 54). Veiem a l'esmentat ALC (m. 144) ⁺*el dit de Sant Martí* (l'Anoia).

9. Els zo nims

Hi ha encara un seguit de denominacions que connecten aquest fenomen amb el món animal. Són escasses, d'àmbit geogràfic restringit i sovint apareixen amb usos especialitzats, davant les denominacions m s generalitzades (*arc* o *ratlla de Sant Martí*); són els s ptomes habituals que afecten el lèxic en recessió. Si hem de creure

³⁴ Cf. a la mateixa obra: "A l'*Arc de Sant Martí* [títol de la composició]. [...] els set colors de l'*iris*, estesos [...]" (p. 59).

les dades de l'antropologia i de la història cultural, ens remuntarien a èpoques antigues: en què, en general, no és aquest un fenomen positiu; més tost va lligat al mal averany i a la transgressió moral.

La visió l'arc de Sant Martí com a [serp], [drac], [peix o ésser aquàtic] o algun altre animal totèmic es repeteix fora i dins d'Europa (si més no des d'èpoques antigues; cf., per exemple, *Iliada*, v. 26-28). Més enllà d'elements com ara la forma o el color que hagen pogut servir de base per a construir denominacions metafòriques, sembla que cal posar l'atenció sobre mites que atorguen papers específics a aquests animals i que els connecten amb el meteor. Són fonamentals les aportacions de Mario Alinei (1981a i b, 1983), Maurizio Bettini (1983, 1986, 1998), Garcia Mouton (1984) o Alfio Lanaia.

Amades (1950 [2006], IV, 358-360) aplega ⁺*la culebra de Sant Martí* (o *del cel*) a la Terra Alta i ⁺*la serp del cel* al Lluçanès. A Sineu, també a Mallorca, distingeixen entre *s'arc de Sant Martí* i ⁺*coll de cabra* (ALDC, III, m. 678); aquest darrer s'hi fa servir “quan només es fa mig arc.” L'ALPI-PV (m. 433) reporta ⁺*cabreta* ‘arco iris incompleto’ a Rafelbunyol (l'Horta Nord); n'he trobat rastre en murcià (cf. adés en nota). Per la mateixa drecera, hi ha ⁺*verderol* “arc de Sant Martí en petit: només un tros” a Valljunquera ([berðer'ol]; ALDC, III, m. 678).³⁵

---

³⁵ Potser en aquest darrer cas sí que hi ha una connexió amb el color.

Obres citades**Estudis, atlas i diccionaris citats**

- ALC = Griera, Antoni. *Atlas lingüístic de Catalunya*. Barcelona: Polígrafa, 1962. 8 vols.
- ALDC = Veny, Joan & Lídia Pons. *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001-2008. 4 vols.
- ALE = *Atlas Linguarum Europae. Sous la red. de Mario Alinei et al. Commentaires: premier fascicule*. Assen: Gorcum, 1983. I.
- ALEANR = Alvar, Manuel, Antonio Llorente & Tomás Buesa. *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. Madrid: Institución Fernando El Católico, 1979-1993. 12 vols.
- ALECMAN = García Mouton, Pilar & Francisco Moreno Fernández. *Atlas Lingüístico (y etnográfico) de Castilla - La Mancha*. Universidad de Alcalá, 1988-2002. <http://www2.uah.es/alecman/>
- ALEG = Séguy, Jean, Jacques Allières & Xavier Ravier. *Atlas Linguistique et ethnographique de la Gascogne*. París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique. 6 vols
- ALEICAN = Alvar, Manuel. *Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias*. Madrid: Ediciones del Excmo. Cabildo Insular de Gran Canaria, 1975-1978. 3 vols.
- ALELOc = Ravier, Xavier. *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc occidental*. París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1978-1993. 4 vols.
- ALELOr = Boisgontier, Jacques. *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc oriental*. París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1981-1986. 3 vols.
- ALF = Gilliéron, Jules & Edmond Edmont. *Atlas linguistique de la France*. París: H. Champion, 1902-1914. 13 vols.
- Alinei, Mario. "Osservazioni sul rapporto semantico fra *arcobaleno* e *itterizia* in Latino e nei dialetti e folklore italiani." *Quaderni di semantica* 2 (1981a): 99-110.
- . "Tre studi onomasiologici sull'*arcobaleno*: Presentazione." *Quaderni di Semantica* 2 (1981b): 51-53.
- . "Cartes I.6-I.9. *Arc-en-ciel*." En Mario Alinei ed. *Atlas linguarum Europae (ALE)*. Vol. I. 1. "Commentaires." Assen/ Maastricht: Van Grocum, 1983. 47-80.
- . "I nomi dell'*arcobaleno* in Europa: Una ricerca nel quadro dell'*ALE*." *Diacronica, sincronica e cultura: Saggi linguistici in onore di Luigi Heilmann*. Brescia: La Scuola, 1984a. 365-384.
- . "Alcuni nomi italiani dell'*arcobaleno*." *Revue de Linguistique Romane* 48 (1984b): 161-165.
- ALPI-PV = *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI). Edició i estudi del País Valencià*. Tesi doctoral de Vicent-Ferran Garcia Perales. València: Universitat de València, 2001.
- ALPO = Guiter, Henri. *Atlas linguistique des Pyrénées orientales*. París: Centre National de la Recherche Scientifique, 1966.
- ALTA = Navarro Gómez, Pere. *Els parlars de la Terra Alta. 2. Atles Lingüístic de la Terra Alta (ALTA)*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1996.
- Alvar, Manuel. "Dos cortes sincrónicos en el habla de Graus: 1. La misión de J. Saroñandy. 2. el *Atlas Lingüístic de Catalunya*." *Archivo de Filología Aragonesa* 6 (1954): 7-74.

- . "Repertorio Ansotano. Encuestas de 1950." *Archivo de Filología Aragonesa* 22-23 (1978a): 21-48.
- . "Breve vocabulario de la Navarra nordoriental." *Archivo de Filología Aragonesa* 22-23 (1978b): 251-298.
- . *Léxico de los marineros peninsulare*. Madrid: Arco/Libros D.L, 1985-1989. 4 vols.
- ALW = Legros, Élisée. *Atlas linguistique de la Wallonie. Tome 3. Les phénomènes atmosphériques et les divisions du temps*. Lieja: H. Vaillant-Carmanne S.A., 1955.
- Amades, Joan. "Astronomia i meteorologia populars." *Butlletí de Dialectologia Catalana* 18 (1930): 105-192 i 127-320.
- Arnal Purroy, María Luisa. *Diccionario del habla de la Baja Ribagorza occidental (Huesca)*. Saragossa: Gara d'Edicions / Institución Fernando El Católico, 2003.
- Badia i Margarit, Antoni Maria. *Contribución al vocabulario aragonés moderno*. Saragossa: Monografías de la Estación de Estudios Pirinaicos, 1948.
- . *El habla del valle de Bielsa*. Barcelona: CSIC, 1950.
- Bähr, Gerhard. "El arco iris y la vía láctea en Guipúzcoa." *Revista internacional de estudios vascos* 22 (1931): 397-414.
- Barceló i Àlvarez, Àngel. "Tradicó oral de la comarca de Tortosa." *Dites, cobles i rondalles*. Tortosa: Servei de Català de Tortosa, 1992. 259-294.
- Barcos, Miguel Àngel. *El aragonés ansotano. Estudio lingüístico de Ansó y Fago*. Sargossa: Gara d'Edicions / Institución Fernando El Católico, 2007.
- Barnils, Pere. "Fòssils de la Llengua, I." *Butlletí de Dialectologia Catalana* 2 (1914): 7-23.
- Bayerri, Enric. *Historia de Tortosa y su comarca*. Barcelona: Balmes, 1933-1954. 6 vols.
- . *Refraner català de la comarca de Tortosa*. Tortosa: Editorial "La Gráfica"/Cooperativa Gráfica Dertosense, 1936-1979. 4 vols.
- Beltran i Calvo, Vicent. *El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianobalear*. Alacant: Universitat d'Alacant/Departament de Filologia Catalana, 2005.
- Beltran i Calvo, Vicent & Teresa Herrero Lloret. *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Baixa. L'empremta mallorquina*. Ondara/Pedreguer: MACMA/IECMA, 2011.
- Bettini, Maurizio. "L'arcobaleno, l'incesto e l'enigma. A proposito dell'Oedipus di Seneca." *Dioniso* 54 (1983): 137-153.
- . *Antropologia e cultura romana. Parentela, tempo, immagini dell'anima*. Roma: NIS, 1986.
- . *Nascere. Storie di donne, donnole, madri ed eroi*. Torí: Einaudi, 1998.
- Blas, Fernando & Fernando Romanos. *El aragonés de Baixo Peñas. Localidades de Sobrarbe situadas en las faldas de Peña Montañesa*. Saragossa: Gara d'Edicions/Institución Fernando El Católico, 2005.
- Bosch, Vicent. *Vocabulari de Fonz, Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*. Barcelona, 1929. II.
- Brandt, Per Aage. *Spaces, Domains, and Meaning: Essays in Cognitive Semiotics*. Bern: Peter Lang, 2004.
- Brandt, Line & Per Aage Brandt. "Making Sense of a Blend. A cognitive-semiotic approach to metaphor." *Annual Review of Cognitive Linguistics* 3 (2005): 216-249.
- Bruguera, Jordi. *Llibre dels Fets del rei en Jaume*. Barcelona: Barcino, 1991. Vol. 1.
- . *El vocabulari del "Llibre dels fets" del rei en Jaume*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat,

- 1999.
- Buesa Oliver, Tomás. *Estudios filológicos aragoneses*. Saragossa: Universitat de Saragossa, 1989.
- Carreras Candi, Francesc. "Sant Martí y la sua catalana espasa." *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 18 (1908): 15-22.
- Castañer Martín, Rosa Ma. "El cheso en sus manifestaciones literarias: *Las follas de los árbols*, de Veremundo Méndez Coarasa." En José Ma. Enguita Utrilla ed. *Jornadas sobre la variación lingüística en Aragón a través de los textos*. Saragossa: Institución Fernando El Católico, 2004. 255-277.
- Coll Altabás, Benito. *Colección de voces usadas en la Litera*. Saragossa: Imprenta del Hospicio Provincial, 1902.
- Colón, Germà & Amadeu-J. Soberanas. *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985.
- Coromines, Joan. *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial, 1990.
- Cubells Bartolomé, Olga. *Els parlars de la Ribera d'Ebre. Estudi geolingüístic* [Tesi doctoral]. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. <http://www.tesisenxarxa.net/>, 2005.
- D'Aguiló* = Aguiló i Fuster, Marian. *Diccionari Aguiló*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1914-1934.
- D'Alibèrt* = Alibèrt, Loïs. *Dictionnaire Occitan-Français d'après les parlers languedociens*. Tolosa de Llenguadoc: Institut d'Estudis Occitans, 1988.
- D'Amat-Esteve-Bellvitges-Juglà* = Amat, Fèlix; Joaquim Esteve, Josep Bellvitges & Antoni Juglà. *Diccionario catalán-castellano-latino*. Barcelona: Tecla Pla viuda, 1803-1805.
- D'Andolz* = Andolz, Rafael. *Diccionario aragonés. Aragonés-castellano, castellano-aragonés*. Saragossa: Mira Editores, 1992.
- DBalari* = *Diccionario Balari. Inventario lexicográfico de la lengua catalana compilado por el Dr. D. José Balari y Jovany y dispuesto para su publicación por el Dr. D. Manuel de Montoliu*. Barcelona: Imp. Elzeviriana y Lib. Camí, S.A., 1927.
- DCVB* = Antoni Maria Alcover & Francesc de Borja Moll. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll. <http://dcvb.iec.cat/>, 1930-1962. 10 vols.
- DDL* = *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*. Joaquim Rafel dir. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>, 1985.
- DECat* = Coromines, Joan. *Diccionari etimològic complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial, 1983-1991. 10 vols.
- DFabra* = Fabra, Pompeu. *Diccionari General de la Llengua Catalana*. Barcelona: EDHASA, 1988
- D'Figuera* = Figuera, Pere Antoni. *Diccionari mallorquí-castellà*. Palma de Mallorca: Impremta i llibreria de Esteve Trias, 1840.
- D'Honorat* = Honorat, S. J. *Dictionnaire provençal-français ou, Dictionnaire de langue d'oc ancienne et moderne*. Digne: Repos, Imprimeur-Libraire-editeur, 1846-1847.
- Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana*. Grup Enciclopèdia Catalana. <http://ec.grec.net/lexicx.jsp?GECART=0114113>.
- DIEC* = *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1995 i 2007.
- D'Labèrnia* = Labèrnia i Esteller, Pere. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona:

- Estampa dels Hereus de la Vda. Pla, 1839 i 1840.
- DLevy = Levy, Emil. *Petit dictionnaire provençal-français*. Heidelberg, 1909. [Ed. facsímil de Culture Provençale et Méridionale, Marcel Petit, Raphèle-les-Arles, 1980]
- DMartiGadea = Martí Gadea, Joaquim. *Diccionario General Valenciano-Castellano*. València: Imprenta de José Canales Romá, 1891.
- DMistral = Mistral, Frédéric. *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*. Ais de Provença: Marcel Petit, 1878-1886. 2 vols. [Ed. facsímil La Calade/Ais de Provença: ÉDISUD, 1979]
- DNiçard = Toscano, Teinat. *Diccionari de Lengua d'Òc d'après lo dialècte niçard*. Accessible en línia: <http://textoc.ifrance.com/>.
- DOM = Stempel, Wolf-Dieter dir., Claudia Kraus, Renate Peter M.A. & Monika Tausend. *Dictionnaire de l'occitan médiéval*. 2009. <http://www.dom.badw-muenchen.de/index.htm>
- Douglas, J. D. & Merrill Chapin Tenney. *Diccionario Bíblico: Mundo Hispano*. El Paso: Editorial Mundo Hispano, 1997.
- DPalay = Palay, Simin. *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes (Bassin Aquitain)*. París: Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991.
- DRAE = Real Academia Española. *Diccionario de la lengua española*. Madrid, 1984.
- DRaynouard = Raynouard, François J. M. *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours comparés avec les autres langues de l'Europe latine*. París: Chez Silvestre, Libraire, 1838, 1840. I i II.
- DSanelo = Gulsoy, Joseph . *El "Diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura, 1964.
- DSaura = Saura, Jaume Àngel. *Novíssim diccionari manual de las llengüas catalana-castellana*. Barcelona: Llibreria d'Esteve Pujal Editor, 1851.
- Farnés, Sebastià. *Paremiologia catalana comparada*. En Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer, Josep Lluís Savall & Josep Maria Pujol eds. Barcelona: Columna, 1992. I.
- Farràs i Muntó, Elvira. *Ribera amunt són les boniques. Refranys i dites de l'Alt Pirineu català*. Fremp: Garsineu Edicions, 1998.
- Fauconnier, Gilles. *Mappings in thought and language*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1997.
- . "Mental spaces." En Dirk Geeraerts & Hubert Cuyckens eds. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 351-376.
- Fauconnier, Gilles & Mark Turner. "Blending as a central process of grammar." En Adele Golberg ed. *Conceptual Structure, Discourse, and Language*. Stanford, CA: CSLI, 1996.
- Ferrando, Antoni. "Aproximació dialectològica al *Llibre dels fets*, de Jaume I." *Arxiu de Textos Catalans* 20 (2001): 511-531.
- Ferrando, Antoni & Miquel Nicolás. *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Pòrtic / UOC, 2005.
- Ferrando, Antoni & Vicent Josep Escartí. *Llibre dels fets de Jaume I*. Catarroja/Barcelona: Editorial Afers, 1995.
- Gaidoz, Henri & Eugène Rolland i altres. "L'arc-en-ciel." *Quaderni di Semantica* II. 1 (1981): 111-146 [reproducció de materials publicants en *Mélusine*. II (1884-1885) i III (1886-1887)]
- Garcés, Agliberto. *Fraseologia de habla popular aragonesa*. En Francho Nagore Laín ed. Osca: Diputación de Huesca / Publicazions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa, 2002.

- García Mouton, Pilar. "El arco iris: Geografía lingüística y creencias populares." *Revista de dialectología y tradiciones populares* 39 (1984): 169-190.
- García Soriano, Justo. *Vocabulario del dialecto murciano. Con un estudio preliminar y un apéndice de documentos regionales*. Madrid: RAE, 1932.
- Gargallo, José Enrique. *Habla y cultura popular en el Rincón de Ademuz*. Madrid: C.S.I.C., 2004.
- . "Quan surt la ratlla de Sant Martí... Refranes romances el arco iris, meteorología y cultura popular." *Quaderni di semantica: rivista internazionale di semantica teorica e applicata* 27, 1-2 (2006): 301-320.
- . "Alba ròya pel maitino... Refranys del calendari i meteorològics al DECat de Joan Coromines." *Miscel·lània Gulsoy. III. Estudis de llengua i literatura catalanes*. 40 (2007): 197-214.
- Gargallo, José Enrique & Miquel Àngel Pradilla. *El joc ancestral de la paraula. Llengua, cultura popular i referanyer a Rossell (Baix Maestrat)*. Benicarló: Edicions Alambor, 1997.
- Giralt, Javier. *Lèxic de la Llitera*. Lleida: Comarca de la Llitera / Editorial Milenio, 2005.
- Gómez Ortín, Francisco. *Vocabulario del noroeste murciano*. Murcia: Editora Regional de Murcia, 1991.
- . "El dialecto murciano y sus variedades." *Tonos digital: Revista electrónica de estudios filológicos* 8 (2004). <http://www.um.es/tonosdigital/znum17/index.htm>.
- Gomis i Mestres, Cels. *Meteorologia y agricultura populars ab gran nombre de confrontacions*. Barcelona: Biblioteca popular de l'Associació d'Excursions Catalana, 1888. [N'hi ha una edició augmentada a càrrec de Cels Gomis i Serdañons. Barcelona: Altafulla, 1998]
- Gomis i Serdañons, Cels. *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Barcelona: Altafulla, 1998.
- Grady, Joseph E. & Todd Oakle & Seana Coulson. "Blending and Metaphor." En G. Steen, R. Gibbs eds. *Metaphor in cognitive linguistics*. Philadelphia: John Benjamins, 1999. 101-124.
- Griera, Antoni. *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Barcelon: Polígrafa, 1966-1970. 14 vols.
- Grygiel, Marcin. "Semantic change as a proces of conceptual blending." *Annual Review of Cognitive Linguistics* 2 (2004): 285-304.
- . *From semantic change to conceptual blending: semantic development of English historical near-synonyms of man/male human being*. Wydawn: Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008.
- Haensch, Günther. "Las hablas de la Alta Ribagorza (Segunda parte)." *Archivo de Filología Aragonesa* 12 (1960): 117-250. [N'hi ha edició del 2003. Saragossa: Gara d'Edicions / Institución Fernando El Católico]
- Knörr, Henrike. "Astronomy and Basque language." *Fontes Linguae Vasorum: Studia et Documenta* 88 (2001): 403-416.
- Lanaia, Alfio. "Il serpente-arcobaleno. Tradizioni e credenze popolari nella cultura classica." *Quaderni di semantica: rivista internazionale di semantica teorica e applicata* 28 (2007): 187-202.
- Alvar, Manuel. *Léxico de los marineros peninsulares*. Arco Libros: Madrid, 1985.
- Libera, Alain de. *La filosofia medieval*. València: Universitat de València, 2007.
- Llatas, Vicente. *El habla del Villar del Arzobispo y su comarca*. València: Institución Alfonso El Magnánimo, 1959. 2 vols.

- Lou Pichot Tresor* = Fourvières, Xavier de. *Lou Pichot Tresor: dictionnaire provençal-français & français-provençal*. Avinyó: Aubanel Frères, 1853-1912.
- MALM = Sempere Martínez, Juan Antonio. *Micro Atlas Lingüístico del Murciano*. 1986.
- Marsà, Francisco. "San Martín y la toponimia catalana." *Miscelánea filológica dedicada a Mons. A. Griera*. Barcelona: Instituto Internacional de Cultura Románica, 1969. 81-102. II.
- Martí i Castell, Joan. "Dialectologia social. Estudis de les localitats de Marçà, la Torre de Fontaubella, Margalef de Montsant i Alò." En Joan Veny & Joan M. Pujals ed. *Actes del setè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes*. Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986. 545-583.
- Martines, Josep. "El canvi semàntic a propòsit de *enze*, *enza*. Estudi del lèxic d'Enric Valor." *Ítaca. Revista de Filologia* 2 (2012): 143-204.
- . *El lèxic català i l'aragonés al País Valencià. Un contacte multiseccular*. València: Universitat de València, en premsa a.
- . "L'arc de Sant Martí i el diccionari normatiu. Norma lèxica i variació diatòpica." Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, en premsa b.
- Mercadal, Manuel. *Vocabulario de la Sexma de la Honor de Huesca del Común (Teruel)*. Saragossa: Institución Fernando El Católico, 2004.
- Merian, Samuel. *Die französischen Namen des Regenbogens*. Halle: Druck von Ehrhardt Karras G.M.B.H., 1914.
- Morant, Ricard & Miquel Peñarroya i Prats. *Llenguatge i cultura: per una ecologia lingüística*. València: Universitat de València, 1995.
- Moreu-Rey, Enric. "La devoció popular a Sant Martí de Tours." En Lola Badia & Josep Massot i Muntaner eds. *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Universitat Autònoma de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986. 147-186. II.
- . "Un sant cavaller: Sant Martí de Tours. L'espasa de Sant Martí." *Studia in honore prof. M. de Riquer*. Barcelona: Quaderns Crema, 1987. 665-686. II.
- Mostolay Jesús de. *El aragonés de El Somontano de Barbastro*. Osca: Aneto Publicaciones / Diputación de Huesca / Ayuntamiento de Adahuesca, 2007.
- Nebot Calpe, Natividad. "Léxico referente al tiempo, a los accidentes geográficos, a la naturaleza del suelo y agricultura del Alto Mijares y del Alto Palancia (Castellón)." *Archivo de Filología Aragonesa* 38 (1986): 123-185.
- Ortuño, Miguel & Carmen Ortín. *Diccionario del habla de Yecla*. Yecla: Ayuntamiento de Yecla & Real Academia Alfonso X El Sabio, 1999.
- Pérez Gil, Miguel Ángel. *El habla, historia y costumbres de Oseja y Trasobares*. Saragossa: Diputación de Zaragoza, 1995.
- Pou, Onofre. *Thesaurus puerilis*. València, 1575.
- Quintana, Artur. "Encara més capcirs: els parlars orientals de Sarró (Baixa ribagorça Occidental)." *Estudis de llengua i literatura catalanes* 27 (1993): 271-308.
- Recasens, Daniel. *Fonètica descriptiva del català*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991.
- Refranyer temàtic*. <http://refranyer-tematic.blogspot.com/2008/05/pluja.html>
- Ríos, Paz. *Bocabulario d'o Semontano de Balbastro (de Salas Altas y a redolada)*. Osca: Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa, 1997.
- Robez-Ferraris, Jacqueline. *Particularités du français parlé dans la région de Morez, Haut-Jura*. Grenoble: Éditions littéraires et linguistiques de l'université de

- Grenoble, 1995.
- Rocas, I. "Aclariments. Sobre Butlletí, II, 7 ss.." *Butlletí de Dialectologia Catalana* 3 (1915): 52.
- Rohlf, Gerhard. *Diccionario dialectal del Pirineo Aragonés*. Saragossa: Institución Fernando El Católico, 1985.
- . "Romanischer Volksglaube um die *Vetula*." *Archiv für das Studium der neueren Sprachen* 175 (1939): 65-75. [Traduït a l'espanyol per Manuel Alvar i reproduït dins Gerhard Rohlf. *Estudios sobre el léxico románico*. Madrid: Gredos, 1979]
- Roig, Emerencià & Joan Amades. *Vocabulari de la pesca*. *Butlletí de Dialectologia Catalana* 14. Barcelona: Institució Patxot, 1926.
- Romanos, Fernando & Javier Lozano. *Al límite. La pervivencia del aragonés en las comarcas del norte de Zaragoza*. Saragossa: Diputación de Zaragoza, 2003.
- Sanna, Josep. *Diccionari català de l'Alguer*. L'Alguer / Barcelona: Fundació del II Congrés de la Llengua Catalana, 1988.
- Sébillot, Paul. *Le Folk-lore de France*. París: E. Guilmoto, 1904.
- Segura, Carles. *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant*. Alacant: Diputació d'Alacant, 1996.
- . *Una cruïlla lingüística. Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*. Alacant: Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, 2003.
- Sempere, Juan Antonio. *Geografía lingüística del murciano con relación al substrato catalán*. Múrcia: Real Academia Alfonso X El Sabio, 1995.
- Sistac, Ramon. *El Ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1993.
- Tissot, Joseph. *Le patois des Fourgs*. París: A. Durand, 1865.
- Valor, Enric. *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià*. València: 3i4, 1977 [1979].
- . *Vocabulari fonamental*. Barcelona: Plaza / Janés, 1988.
- Velasco González, Alberto. "Culte, devoció i iconografia de sant Martí a Catalunya en època medieval: el retaule de sant Martí d'Escalarre." *El camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del congrés internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2003*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007. 441-461.
- Veny, Joan. "Sobre occitanismes del rossellonès." En Jordi Bruguera & Josep Massot i Muntaner eds. *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980. 441-489.
- . "Petges aragoneses en els dialectes catalans meridionals." *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona: Empúries, 1991. 97-114.
- . *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62, 2001.
- . "Sobre el valencià *gemecar* 'gemegar'." *Caplletra* 32 (2002): 143-156.
- Vocabulari Faraudo* = Faraudo de Saint-Germain, Lluís. *Vocabulari de la Llengua Catalana Medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain* (en construcció), sota la direcció de Germà Colón. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <http://www.iec.cat/faraudo/default.asp#top>.

Fonts citades

- Agustí, Miquel. *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Barcelona: Estampa de Esteve Liberòs, 1618. En Lluís Argemí & Joaquim Garriga, Modest Prats, Albert Rossich & Amadeu-J. Soberanas eds. Barcelona: Altafulla, 1988.
- Alabart, Gumersind. "Exposició sobre lo libre *De civitate Dei* de Sant Agustí." *Boletín*

- de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 9 (1917): 41-62, 125-135 i 193-216.
- Alberola, Estanislao. *Refraner valencià*. València: Editorial "Arte y Letras," c. 1927.
- Amades, Joan. *Costumari Català. El curs de l'any*. Barcelona: Ed. 62, 1950 [2006]. 5 vols.
- Arca, Antoni. *La cançó de "Lo robatori de l'arc de Sant Martí."* L'Alguer: APEUS, 1990.
- BADARE = José Enrique Gargallo dir. *Base de datos sobre refranes del calendario y meteorológicos en la Romania*. <http://stel.ub.edu/badare/>.
- Balaguer, Víctor. *Poesies*. Barcelona: Il·lustració Catalana, 1916.
- . *Romiatge de l'ànima*. Barcelona: Tipolitografia de L. Tasso, 1997.
- Boccaccio, Giovanni. *Corbaccio*. En Vittore Branca ed. Torí: Giulio Einaudi, 1992.
- Bofarull, Antoni de. *Los trovadors moderns: Col·lecció de poesias catalanas, compostas per ingenis contemponáneos*. Barcelona: Llibreria Nacional y Estrangera de Salvador Manero, 1859.
- Breviari d'amor = Le "Breviari d'amor" de Matfre Ermengaud suivi de sa lettre a sa sœur*. En Gabriel Zaïs ed. Besiers / París / Leipzig: A. Franck'sche Verlagshamllung, 1862-1881. 2 vols.
- Brossa, Joan. *Teatre complet*. Barcelona: Edicions 62, 1975.
- Bruguera, Jordi. *Llibre dels Fets del rei en Jaume*. Barcelona: Barcino, 1991. II.
- Burguet Mocholí, Isabel; Maria Lluïsa Cardona Gerada & Josep Pardo Pascual. *El món mariner valencià*. València: Generalitat Valenciana, 1988.
- Canals, Antoni: *Scala de contemplació*. En Juan Roig Gironella ed. "La Scala de contemplació de Antonio Canals y la corriente de la devotio moderna." *Analecta Sacra Tarraconensia* 45 i 46 (1972 i 1973): 33-85 i 129-263.
- Cançoneret de Ripoll = Badia, Lola ed. Poesia catalana del s. XIV. Edició i estudi del Cançoneret de Ripoll*. Barcelona: Quaderns Crema, 1983.
- CICA = *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)*. Joan Torruella dir. juntament amb Manel Pérez Saldanya i Josep Martines; selecció de textos a càrrec de Vicent Martines. <http://lexicon.uab.cat/cica>.
- Costa i Llobera, Miquel. *Líriques*. Barcelona: Editorial Catalana, 1923.
- CIMTAC = Martines, Josep & Martines, Vicent dirs. *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis [CIMTAC]*, amb la direcció adjunta de M. Àngels Fuster i Elena Sánchez i la coordinació informàtica de Ramón Ruiz Guardiola, Alacant, ISIC-IVITRA [novembre 2012].
- CTILC = *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*. Joaquim Rafel dir. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <http://ctilc.iec.cat/>.
- Espill = Roig, Jaume. Espill*. Ed. d'Anna Isabel Peirats Navarro. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010.
- Franch, Narcís, *El "Corbatxo."* Traducció al català del *Boccaccio* de Joan Boccaccio. En Francesc de Borja Moll ed. Mallorca: Edicions de l'Obra del Diccionari, 1935.
- Goigs de Solsona = Forner, Climent & Benigne Rafart. Goigs marians del Bisbat de Solsona*. Montcada i Reixac: Bisbat de Solsona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- Jaime Gómez, José de & José María de Jaime Lorén. *Refranero aragonés. Más de 5.500 refranes, aforismos, dichos, frases hechas, mazadas... originarios de Aragón*. Saragossa: Fernando el Católico, 2002.
- Llibre del Tresor* versió catalana de Guillem de Copons. En Curt J. Wittlin ed. Barcelona: Barcino, 1980-1989. 4 vols.
- Malla, Felip. *Memorial del pecador remut*. En Manuel Balasch ed. Barcelona: Barcino,

1982. II.
- Manual de novells ardots* = Schwartz Luna, Federico & Francesch Carreras Candi ed. *Manual de novells ardots: vulgarment apellat Dietari del antich consell barceloní*. Barcelona: Imprenta de'n Henrich y Companyia; Institut Municipal d'Història, 1892 i 1970. Vols 1 i 23.
- Martínez Kleiser, Luis. *Refranero general ideológico español*. Madrid. RAE, 1953 [1989].
- Massot i Muntaner, Josep. *Obra del cançoner de Catalunya. Materials. vol. IV. fascicle 2. Inventari de l'Arxiu de l'obra del cançoner popular de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- Meix i Fuster, Carme. *Collita de foc*. Valls: Edicions Cossetània / Ajuntament d'Ascó, 2007.
- Mestres, Apel·les. *Tres y no res: pessa en un acte*. Barcelona: Lliberia Bonavia, 1926.
- Metge, Bernat. *Lo somni*. En Júlia Butiñà ed. Madrid: Atenea, 2007.
- Moreira, Joan. *Del folklore tortosí*. Tortosa: Querol, 1934.
- Moret, Hèctor ed. *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa. 3. Gèneres menors de la literatura popular*. Calaceit: Instituto de Estudios Turolenses / Associació Cultural del Matarranya & Carrutxa, 1995.
- Moret, Xavier (ed.). *Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*. Osca: Instituto Altoaragoneses / Institut d'Estudis del Baix Cinca / Institut d'Estudis Ilerdencs / Diputació General d'Aragó, 1997.
- Ordenansas et costumaz de Tolosa* = Noulet, Jean-Baptiste (ed.). *Las Ordenansas et costumaz del Libre blanc, observadas de toda ancianetat, compausadas per las sabias femmas de Tolosa et redigidas en forma deguda per lor Secretary*. Montpellier / París: Société pour l'étude des langues romanes / Maisonneuve et Cie, 1880.
- Perarnau i Espelt, Josep. "La traducció catalana medieval del *Liber secretorum eventuum* de Joan de Rocatalhada." *Arxiu de Textos Catalans Antics* 17 (1998): 7-219.
- Perucho, Joan. *Obres completes*. Barcelona: Edicions 62, 1985. Vol. 1
- Prats, Joan; Joan Cervera & Albert Manent. *Lèxic de meteorologia popular a les Garrigues*. Juneda: Editorial Fonoll, 2008.
- Pujades, Pujades. *Dietari de Jeroni Pujades*. En Josep Maria Casas Homs ed. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975. Vols. 1 (1601-1605), 2 (1606-1610) i 3 (1621-1625).
- RIALC = *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura catalana*. Università di Napoli Federico II. Coordinació de Costanzo Di Girolamo (Università di Napoli Federico II). Direcció de Lola Badia (Universitat de Barcelona) i Costanzo Di Girolamo (Università di Napoli Federico II). <http://www.rialc.unina.it/index.html>.
- Rodoreda, Mercè. *Quanta, quanta guerra*. Barcelona: Club Editor, 1980.
- Rusiñol, Santiago. *Oracions*. Barcelona: Biblioteca Selecta, 1949.
- Serrano, Sebastià. *La paradoxa*. Barcelona: Planeta, 1985.
- Torre, Alfonso de la. *La visió delectable de Alfonso de la Torra, bachaller*. Barcelona: Matheu Vendrell, 1484.
- Valor, Enric. *Obra literària completa*. València: Editorial Gorg, 1975-1982. 3 vols.
- Vidal, Lluís. "Excursió a la Pica d'Estats." *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 21 (1896).
- Vocabulari molt profitós per apendre lo Català Alamany y lo Alamany Catalan*. Perpinyà: Joan Rosembach, 1502 [Ed. facsímil de Pere Barnils. *Vocabulari català-alemany de l'any 1502*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1916].